

ՄԻՋԱՂԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/INTERNATIONAL LAW/МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

<https://doi.org/10.59546/18290744-2026.1-3-174>

ՀՈՎՍԵՓ ՔՈՉԱՐՅԱՆ
Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

HOVSEP KOCHARYAN
PhD in Law

ОВСЕП КОЧАРЯН
Кандидат юридических наук
<https://orcid.org/0009-0005-5533-2605>

**ԱԳՐԵՍԻԱՅԻ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈՈՄԻ ՍՏԱՏՈՒՏԻ ԼՈՒՅՍԻ
ՆԵՐՔՈ. ԿԻԲԵՌԱԳՐԵՍԻԱՅԻ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ
ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

**THE CRIME OF AGGRESSION UNDER THE ROME STATUTE:
CHALLENGES OF CYBERAGGRESSION AND INFORMATION
SOVEREIGNTY IN THE CONTEXT OF THE CRIMINAL CODE OF THE
REPUBLIC OF ARMENIA**

**ПРЕСТУПЛЕНИЕ АГРЕССИИ ПО РИМСКОМУ СТАТУТУ: ВЫЗОВЫ
КИБЕРАГРЕССИИ И ИНФОРМАЦИОННОГО СУВЕРЕНИТЕТА В
КОНТЕКСТЕ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ**

*The research was supported by the higher Education and Science Committee of MESCS RA
(Research project N. 25YR-5E005)*

Ներածություն.

Սույն հոդվածում քննարկվում է միջազգային քրեական իրավունքի շրջանակում ագրեսիայի հանցագործության համար պատասխանատվություն սահմանելու խնդիրները: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում ագրեսիայի հանցագործության իրականացմանը կիբեռ-հարձակումների միջոցով՝ այսինքն՝ կիբեռագրեսիային: Բացի դրանից՝ քննարկվում է նաև ագրեսիայի շարունակական հանցագործություն լինելու հնարավորությունը: Հեղինակը, վեր-

լուծելով Հռոմի Ստատուտի 8bis հոդվածի հատկանիշները, եզրակացնում է, որ 8bis հոդվածով նախատեսված հանցակազմը էապես բարդացնում են այդ դրույթների կիրառումը կիրքեռագրեսիայի նկատմամբ: Միաժամանակ, հոդվածի հեղինակը փաստում է կիրքեռահարձակումներով իրականացված ագրեսիայի հանցագործության ներառման հնարավորությունն ու նույնիսկ դրա անհրաժեշտությունը՝ հաշվի առնելով ժամանակակից անվտանգության սպառնալիքները:

Հիմնական հետազոտություն

1. Ագրեսիայի հանցագործության իրավական բնութագիրը միջազգային իրավունքի լույսի ներքո

Ագրեսիայի՝ որպես քաղաքական-իրավական երևույթի սահմանումն իրավագիտորեն դասվում է ժամանակակից միջազգային իրավունքի առավել բարդ հարցերի շարքին¹: Այն համարվում է միջազգային խաղաղության դեմ ուղղված ամենածանր հանցագործություններից մեկը: Հաշվի առնելով ագրեսիայի սպառնալիքների լրջության մակարդակը՝ նպատակահարմար է ուսումնասիրել և կատարելագործել ագրեսիայի կարգավորումը ՀՀ քրեական օրենսդրության համատեքստում²:

Նշենք, որ ագրեսիվ պատերազմի քաղաքական և իրավական դատապարտումն առաջին անգամ ամրագրվել է 1928 թ. Վաշինգտոնում ստորագրված պատերազմից հրաժարվելու պայմանագրում՝ որպես ազգային քաղաքականության գործիք: Այդ միջազգային փաստաթուղթը հայտնի դարձավ որպես Բրայան-Քելոգի դաշնագիր անվանմամբ³: Չնայած նշված դաշնագրում բացակայում էր «ագրեսիվ պատերազմ» տերմինը իր ժամանակակից նորմատիվ մեկնաբանությամբ, այնուամենայնիվ, տվյալ միջազգային փաստաթուղթը ամրապնդեց այն գաղափարը, որ ագրեսիվ պատերազմը չպետք է օգտագործվի որպես միջազգային վեճերի կարգավորման գործիք⁴:

Որոշ ժամանակ անց՝ 1933 թ., ընդունվեց ագրեսիայի սահմանման մասին կոնվենցիան: Սույն կոնվենցիայով ներկայացվեց ագրեսիայի քաղաքական և իրավական սահմանումը՝ հիմնված չորս իրավիճակների վրա, որոնցում մի պետություն հանցավոր կերպով զինված ուժեր է կիրառում մեկ այլ պետության դեմ: Բացի դրանից՝ կոնվենցիան ամրագրեց նաև պատերազմ հայտարարելը որպես ագրեսիայի հանցակազմի մի մաս, որն ինքնին ոչ մի կապ չունի զինված ուժերի կիրառման հետ⁵:

Այնուհանդերձ, հարկ է նշել, որ վերոնշյալ միջազգային փաստաթղթերում ագրեսիան դատապարտվում էր միայն որպես միջազգային իրավունքի խախտում, սակայն չէր դիտարկվում որպես միջազգային հանցագործություն, որի համար հնարավոր կլիներ ենթարկել անհատական քրեական պատասխանատվության:

Ագրեսիվ պատերազմի համար քրեական պատասխանատվության կարգավորումն առա-

¹ Casey-Maslen, Stuart (2021). “Jus ad Bellum, Aggression, and the Right to Life”. The Right to Life under International Law: An Interpretative Manual. Cambridge University Press. pp. 122–140. ISBN 978-1-108-49478-6.

² Terzyan, A. (2024). Armenia in the Aftermath of the War: Between Changing Landscapes and Unchanging Problems. Eurasia Institutes. DOI: 10.47669/PSPRP-1-2024. Available at: https://eurasiainstitutes.org/files/file/psrp_2024_number_1.pdf

³ General Treaty For the Renunciation of War (Kellogg-Briand Pact). Paris, 27 August 1928.

⁴ League of Nations, Treaty Series, vol. 94, p. 57 (No. 2137). Available at: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2094/v94.pdf>

⁵ Convention for the Definition of Aggression, London, 3 July 1933. Available at: <https://www.iiij.org/wp-content/uploads/2016/08/Convention-for-the-Definition-of-Aggression-1933.pdf>

ջին անգամ տեղի է ունեցել Նյուրնբերգի և Տոկիոյի դատավարությունների համատեքստում՝ համապատասխանաբար, Գերմանիայի և Ճապոնիայի գլխավոր ռազմական հանցագործների նկատմամբ: Մասնավորապես՝ այդ հանցակազմի արտաքին դրսևորումներն էին՝ *պլանավորումը, նախապատրաստումը, նախաձեռնումն ու իրականացումը*: Նշենք, որ տվյալ հանցակազմը սահմանված էր եվրոպական երկրների Առանցքի գլխավոր ռազմական հանցագործներին դատապարտելու համար ստեղծված միջազգային ռազմական տրիբունալի կանոնադրության 6-րդ հոդվածի «ա» կետում⁶, ինչպես նաև Հեռավոր Արևելքի միջազգային ռազմական տրիբունալի կանոնադրության 5-րդ հոդվածի «ա» կետում⁷:

Սակայն վերոնշյալ փաստաթուղթը նույնպես զերծ չէր խնդիրներից՝ փաստաթղթում բացակայում էր ագրեսիայի (ագրեսիվ պատերազմի) նորմատիվ սահմանումը: Բանն այն էր, որ այդ հանցակազմի որոշ հատուկ ձևերի քրեականացումն ու ֆիզիկական անձանց պատասխանատվության ենթարկելը հիմնված էին Առանցքի երկրների՝ Գերմանիայի, Իտալիայի և Ճապոնիայի կողմից վարվող ագրեսիվ պատերազմի համընդհանուր ճանաչման վրա՝ որպես անհերքելի պատմական իրադարձություն: Այնուհանդերձ, հենց այս նախադեպերը դարձան այն հիմնասյուները, որոնց վրա հետագայում կառուցվեց միջազգային քրեական իրավունքի զարգացումը⁸:

Նշենք, որ ագրեսիայի հանցագործության առաջին իրավական սահմանումը տրվել է ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի կողմից՝ 1974 թվականի դեկտեմբերի 14-ի թիվ 3314 բանաձևի (այսուհետ՝ ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 3314 բանաձև) 1-ին հոդվածում⁹: Տվյալ փաստաթղթով ագրեսիա է համարվում *մեկ պետության կողմից զինված ուժի կիրառումը մեկ այլ պետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության կամ քաղաքական անկախության դեմ կամ ՄԱԿ-ի Կանոնադրության հետ անհամապետելի ցանկացած այլ եղանակով*:

Միևնույն ժամանակ, ուժի կամ ուժի սպառնալիքի չկիրառման սկզբունքը, որն արդեն իսկ ամրագրված է ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 2-րդ հոդվածի 4-րդ կետում, գործող միջազգային իրավունքի ամենակարևոր համընդհանուր *jus cogens* նորմերից մեկն է¹⁰: Կարելի է պնդել, որ վերոնշյալ նորմերն առավել նպատակային են արտահայտում միջազգային հանրության ցանկությունը՝ մարդկությանն ազատել պատերազմների արհավիրքներից, որոնցում նա ներգրավված էր, հատկապես 20-րդ դարի առաջին կեսին: Ավելին՝ դրանով է պայմանավորված նաև այսօր գոյություն ունեցող միջազգային իրավունքի զարգացումը և ՄԱԿ-ի գործունեությունը որպես այդպիսին¹¹:

⁶ See: The Charter of the International Military Tribunal (or Nuremberg Charter) (Art. 6(a)): (a) *Crimes Against Peace: namely, planning, preparation, initiation or waging of a war of aggression, or a war in violation of international treaties, agreements or assurances, or participation in a Common Plan or Conspiracy for the accomplishment of any of the foregoing*; (Available at: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_5.pdf)

⁷ International Military Tribunal For The Far East. (Art 5(a)), Available at: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf

⁸ Sellars, K. (2010). Imperfect Justice at Nuremberg and Tokyo (November 1, 2010). Kirsten Sellars, 'Imperfect Justice at Nuremberg and Tokyo', *European Journal of International Law* 21 (2010), 1085-1102. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1906444>

⁹ United Nations General Assembly resolution 3314 (XXIX) of 14 December 1974

¹⁰ Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրություն (ՀՀԱԳՆՊՏ 2004.12.20/4(12)). Available at: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=75801>

¹¹ Fremuth, M.L. (2022). The Crime of Aggression and the Prohibition of the Use of Force—Reflections on the Relationship between the Rome Statute and General Public International Law. In: Bock, S., Conze, E. (eds) *Rethinking the Crime of Aggression*. T.M.C. Asser Press, The Hague. https://doi.org/10.1007/978-94-6265-467-9_10

Մասնավորապես՝ ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 3314 բանաձևի¹² 3-րդ հոդվածում թվարկված են ագրեսիայի *7 հիմնական գործողություններ*¹³: Հատկանշական է, որ բանաձևի 4-րդ հոդվածը սահմանում է գործողությունների ոչ սպառիչ ցանկ: Դա նշանակում է, որ ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհուրդն իր հայեցողությամբ կարող է ագրեսիա ճանաչել նաև այլ գործողությունը, որը հակասում է ՄԱԿ-ի կանոնադրության դրույթներին: Նշենք, որ բանաձևով սահմանված ցուցակը բառացիորեն սահմանվում է նաև Հռոմի Ստատուտի մեջ՝ հաշվի առնելով Կամպալայի բանաձևի ընդունման համաձայն նոր 8bis-ի հոդվածի ներառման համար կատարված փոփոխությունները¹⁴:

Հիմնարար տարբերությունն ագրեսիայի սահմանումների այն է, որ ագրեսիայի գործողությունների ցուցակը համարվում է փակված Հռոմի Ստատուտի ներկայիս խմբագրության մեջ, իսկ ՄԱԿ-ի ԳԱ 3314 բանաձևի 4-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհուրդը կարող է դիտարկել ագրեսիայի ակտ նաև այն գործողություններն, որոնք ներառված չեն հանցակազմի սպառիչ ցուցակում¹⁵: Իր հերթին՝ Հռոմի Ստատուտը նման դրույթ չի նախատեսում¹⁶:

Իհարկե, Հռոմի Ստատուտի սպառիչ ցանկի հետ կապված տարբեր մոտեցումներ կան¹⁷: Այսպես, Ա. Կասսեզեն ընդգծել է հնարավորինս նեղ մեկնաբանման անհրաժեշտությունը՝ հիմնվելով «*չկա հանցանք առանց օրենքի*» (*nullum crimen sine lege*) սկզբունքի վրա¹⁸: Մյուս կողմից՝ Ու. Շաբասը նշում է, որ «*զինված ուժի ցանկացած այլ կիրառում, որը հակասում է ՄԱԿ-ի կանոնադրությանը*» ձևակերպումը կարող է մեկնաբանվել ի նպաստ ժամանակակից

¹² United Nations General Assembly resolution 3314 (XXIX) of 14 December 1974

¹³ Any of the following acts, regardless of a declaration of war, shall, subject to and in accordance with the provisions of article 2, qualify as an act of aggression:

- (a) *The invasion or attack by the armed forces of a State of the territory of another State, or any military occupation, however temporary, resulting from such invasion or attack, or any annexation by the use of force of the territory of another State or part thereof,*
- (b) *Bombardment by the armed forces of a State against the territory of another State or the use of any weapons by a State against the territory of another State;*
- (c) *The blockade of the ports or coasts of a State by the armed forces of another State;*
- (d) *An attack by the armed forces of a State on the land, sea or air forces, or marine and air fleets of another State;*
- (e) *The use of armed forces of one State which are within the territory of another State with the agreement of the receiving State, in contravention of the conditions provided for in the agreement or any extension of their presence in such territory beyond the termination of the agreement;*
- (f) *The action of a State in allowing its territory, which it has placed at the disposal of another State, to be used by that other State for perpetrating an act of aggression against a third State;*
- (g) *The sending by or on behalf of a State of armed bands, groups, irregulars or mercenaries, which carry out acts of armed force against another State of such gravity as to amount to the acts listed above, or its substantial involvement therein.*

¹⁴ Rome Statute of the International Criminal Court. Published by the International Criminal Court ISBN No. 92-9227-386-8 ICC-PIOS-LT-01-003/18_En

¹⁵ *The acts enumerated above are not exhaustive and the Security Council may determine that other acts constitute aggression under the provisions of the Charter.*

¹⁶ Article 8bis - Crime of Aggression. Available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/icc-statute-amendment-arts8bis-15bis-15ter-2010/article-8bis>

¹⁷ Baek B-S. (2006). The Definition and Jurisdiction of the Crime of Aggression and the International Criminal Court // Cornell Law School Graduate Student Paper. 2006. N 19. P. 25.

¹⁸ Cassese, A. (2008). International Criminal Law, 2nd edn (Oxford University Press, 2008); Cassese International Criminal Law / Rev. by A. Cassese and others. Oxford, 2013. P. 141; Grover L. Interpreting the Crime of Aggression. In: Kreß C, Barriga S, eds. The Crime of Aggression: A Commentary. Cambridge University Press, 2016:375-411.

ուժի կիրառման ձևերի, այդ թվում՝ կիբեռհարձակումներին¹⁹: Միևնույն ժամանակ, Ա. Ցիմերմանը զբաղեցնում է միջանկյալ դիրք՝ պնդելով, որ դատարանը ստիպված կլինի հաշվի առնել ինչպես փակ ցանկի տառացի ամրագրված լինելը, այնպես էլ ՄԱԿ-ի կանոնադրությանը հակասելու ընդհանուր չափանիշը, ինչը ճանապարհ է բացում «*միջին*» մեկնաբանության համար՝ ներառելով միայն այն ձևերը, որոնք ֆունկցիոնալ առումով համարժեք են թվարկվածներին (օրինակ՝ հիբրիդային հարձակումները ֆիզիկապես կործանիչ հետևանքներով)²⁰:

Հետևաբար, դատական պրակտիկայում ագրեսիայի հանցակազմի բացության աստիճանի հարցը դեռ լուծված չէ: Դրա ապագա մեկնաբանությունը կախված կլինի առաջին կոնկրետ գործից՝ լինի դա ՄՔԴ-ում, թե հնարավոր հատուկ տրիբունալի շրջանակում: Մինչև դա՝ քննարկումը մնում է հիմնականում տեսական դաշտում և հիմնվում է օրինականության սկզբունքի ու միջազգային քրեական իրավունքն ագրեսիայի նոր ձևերին հարմարեցնելու անհրաժեշտության միջև հավասարակշռության վրա:

Միևնույն ժամանակ՝ ներկայիս ՀՀ ՔՕ-ի 149-րդ հոդվածի երկրորդ մասով նույնպես ամրագրված են ագրեսիայի բաղադրիչ գործողությունների ծավալուն ցանկ, որը հիմնված է հենց ՄԱԿ-ի ԳԱ 3314 բանաձևի ագրեսիայի սահմանման վրա: Այնուամենայնիվ, խնդրահարույց է նույն մասի 8-րդ կետը, որտեղ ագրեսիա են համարվում նաև այլ արարքները, որոնք ագրեսիա են համարվում միջազգային իրավունքի համաձայն²¹:

Մեր կարծիքով՝ նման բաց և ընդհանրական ձևակերպումը գործնականում կարող է հանգեցնել քրեական իրավունքի կանխատեսելիության սկզբունքի խախտման, քանի որ այն չի ապահովում հանցագործության հստակ սահմանում: Խնդիրն այն է, որ միջազգային իրավունքում ագրեսիայի գնահատման չափանիշները շարունակաբար փոխվում են և շատ հաճախ լուծվում են *case-by-case* սկզբունքով, որի արդյունքում ՀՀ օրենսդրության մեջ հնարավոր է ձևավորվի իրավական անորոշություն: Օրինակ՝ երբ նոր տեխնոլոգիական իրադարձությունները, ինչպիսիք են կիբեռհարձակումները, քննության են առնվում, դատարանին կարող է դժվար լինել որոշել, արդյոք այդպիսի գործողությունները կարելի է դիտարկել որպես ագրեսիա, և արդյոք այդպիսի գործողությունները հատում են կամ կարող են հատել ագրեսիայի սահմանը: Արդյունքում, ՀՀ դատարանը տվյալ դեպքերում ստիպված կլինի քաղաքական գնահատականների հիման վրա որոշում կայացնել, ինչը կարող է ունենալ անցանկալի քաղաքական և իրավական հետևանքներ: Բացի դրանից՝ 8-րդ կետը չի հստակեցնում, թե կոնկրետ որ միջազգային իրավունքի աղբյուրներն են հիմք հանդիսանում՝ սովորույթային իրավունք, պայմանագիր, բանաձև, դատարանի որոշում և այլն, երբ Հռոմի Ստատուտն հղում է անում կոնկրետ բանաձևի, ոչ թե *միջազգային իրավունքի* ընդհանրական հասկացության վրա: Դա իր հերթին ՀՀ դատարաններին կարող է տալ չափազանց լայն հայեցողություն՝ որոշելու՝ ինչն է ագրեսիա միջազգային իրավունքի տեսանկյունից:

Ավելին՝ Հռոմի Ստատուտի 15-րդ հոդվածի 1-ին կետը նախատեսում է, որ ՄՔԴ-ն կարող է սկսել հետաքննել ագրեսիայի գործը, եթե ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհուրդը փոխանցի գործը ՄՔԴ-ին²²: Այնուամենայնիվ, ոչինչ չի պարտադրում ՄՔԴ-ին հետաքննել իրավիճակներ

¹⁹ Schabas, W. (2017). The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute. Oxford Commentaries on International Law. ISBN: 0191060305, 9780191060304; See also: Tsilonis, V. (2024). The Crime of Aggression: The Birth of a Crime. In: The Jurisdiction of the International Criminal Court. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-46138-5_6

²⁰ A Zimmermann, 'Amending the Amendment Provisions of the Rome Statute: The Kampala Compromise on the Crime of Aggression and the Law of Treaties' (2012) 10 JICJ 209

²¹ ՀՀ Քրեական Օրենսգրք - Հոդված 149-րդ: <https://www.arlis.am/hy/acts/165138>

²² Schabas, W.A. (2016). 'Exercise of jurisdiction over the crime of aggression (Security Council referral)/Exercice de

րը, որոնց օբյեկտիվ կողմը ներառված չէ Ցbis հոդվածում նշված սպառիչ ցուցակում: Եվ ներկայում, իրավակիրառ արակտիկայի բացակայության պայմաններում դժվար է կանխատեսել, թե ինչպես է ՄՔԴ-ն լրացնելու նշված իրավական բացը:

Միննույն ժամանակ, ՄՔԴ-ն հաշվետու չէ ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդին և անկախ միջազգային դատական մարմին է, որը ՄԱԿ-ի ենթակառուցվածք չէ: Բացի դրանից՝ ՄՔԴ-ն ունի իր միջազգային իրավասությունները, և դա ամրագրված է Հռոմի Ստատուտի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասում: Ընդգծենք, որ սա միանգամայն աննախադեպ երևույթ է միջազգային իրավունքում, քանի որ նույնիսկ ՄԱԿ-ի գլխավոր դատական մարմինը՝ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանը, չունի միջազգային իրավասությունները:²³

Նշենք, որ Հռոմի Ստատուտը ագրեսիայի հանցագործության քննության համար նախատեսում է քաղաքական բաղադրիչի առկայություն, մասնավորապես՝ ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի գնահատականը, թե արդյոք կատարվել է ագրեսիա, թե ոչ: Չնայած ՄՔԴ-ն կարող է ինքնուրույն որոշում կայացնել, այնուամենայնիվ քաղաքական բաղադրիչը կարևոր դեր է խաղում այդ հարցում²⁴: Սա կարող է հանգեցնել դեպքերի, երբ ՀՀ դատարաններն ստիպված լինեն իրավական գնահատական տալ այնպիսի գործողություններին, որոնք միջազգային հարթությունում ընկալվում են որպես ինքնապաշտպանություն կամ արձագանք արտաքին սպառնալիքին կամ էլ որոնց միջազգային մակարդակով գնահատական այդպես էլ չի տրվել: Օրինակ՝ 2014 թվականին ՌԴ-ի կողմից սկսված զինված գործողություններն Ուկրաինայի տարածքում միջազգային հանրության մեծ մասի կողմից դիտարկվել էր որպես ագրեսիա²⁵: Սակայն ՌԴ-ն իր գործողություններն ներկայացնում է որպես ինքնապաշտպանության և հայրենակիցների պաշտպանության միջոց, ինչպես նաև ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի իրացում²⁶:

Խնդիրն այն է, որ ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհուրդը քաղաքական պատճառներով (ներառյալ՝ ՌԴ-ի վետոյի իրավունքի պատճառով), չկարողացավ տալ հստակ գնահատական՝ ագրեսիայի առկայության վերաբերյալ հարցին²⁷: Այդ իրավիճակում, եթե որևէ ազգային դատարան փորձի ինքնուրույն քննել այս գործողությունները որպես ագրեսիա՝ առանց միջազգային քաղաքական գնահատականի, ապա դա կարող է դիտվել որպես իրավասության գերազանցում, ինչը կարող է հանգեցնել միջազգային քաղաքական լարվածության պետությունների միջև:

Բացի դրանից՝ ագրեսիայի իրավական գնահատման ամենակարևոր հարցերից մեկը այն

la compétence à l'égard du crime d'agression (Renvoi par le Conseil de sécurité), The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute, 2nd Edition, Oxford Commentaries on International Law (2016; online edn, Oxford Law Pro), <https://doi.org/10.1093/law/9780198739777.003.0020>, accessed 6 Sept. 2025.

²³ Luder, S.R. (2002). The legal nature of the International Criminal Court and the emergence of supranational elements in international criminal justice. Available at: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/079-092_luder.pdf

²⁴ Steinberg, H., Politics and Justice at the International Criminal Court (September 23, 2024). 57 Israel Law Review 2 (2024); UCLA School of Law, Public Law Research Paper No. 24-34, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4965347> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4965347>

²⁵ Trahan, J. (2022). "Revisiting the History of the Crime of Aggression in Light of Russia's Invasion of Ukraine". Vol: 26; Issue: 2. Clinical Professor, NYU Center for Global Affairs; Convenor, The Global Institute for the Prevention of Aggression. Available at: <https://www.asil.org/insights/volume/26/issue/2>

²⁶ Pelliconi, A.M. (2024). Self-Defence As Remedial Self-Determination: Continuity in Russian Narratives to Justify Imperialism and the Use of Force. Neth Int Law Rev 71, 233–260 (2024). <https://doi.org/10.1007/s40802-024-00260-w>

²⁷ Grzebyk, P. (2023). Crime of Aggression against Ukraine: The Role of Regional Customary Law, Journal of International Criminal Justice, Volume 21, Issue 3, July 2023, Pages 435–459, <https://doi.org/10.1093/jicj/mqad035>

է, թե արդյոք տվյալ արարքը հասել է այնպիսի աստիճանի, որը կարող է դիտվել որպես միջազգային խաղաղության խախտում և, հետևաբար, ագրեսիա: Ինչպես տեսնում ենք, այս հարցի լուծումը մեծապես կախված է հենց ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի հայեցողական լիազորություններից, որոնք ամրագրված են ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 39-րդ հոդվածում²⁸: Այսպես՝ ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհուրդը կարող է գալ այն եզրակացության, որ զինված ուժի կիրառումը բավականաչափ լուրջ չէ ագրեսիա համարվելու համար: Այսինքն, որոշ դեպքերում ագրեսիայի փաստը իրավաբանորեն չի ճանաչվում, եթե միջազգային անվտանգության սպառնալիքի մակարդակը գնահատվում է որպես անբավարար բարձր: Դա նշանակում է, որ զինված ուժերի կիրառմամբ իրավախախտումները ագրեսիա կճանաչվեն միայն այն դեպքում, եթե այդ ուժի կիրառումը էապես խախտի պետությունների միջև խաղաղ համակեցության հարաբերությունները: Այսինքն՝ ոչ միայն ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի հայտարարությունն է որոշում հանցագործության փաստը, այլև գործողության բուն էությունը և դրա հետևանքների լրջությունն ու ծավալը: Այս համատեքստում առաջանում են մի քանի հիմնական խնդիրներ՝

- Միջազգային մակարդակով դեռևս չեն մշակվել հստակ չափանիշներ, որոնք թույլ են տալիս որոշել, թե երբ է խաղաղության խախտումը համարվում բավական լուրջ՝ ագրեսիա համարվելու համար:

- Զինված սահմանային բախումների և լայնածավալ ագրեսիվ գործողությունների միջև հստակ տարբերություն չկա:

- Ագրեսիայի իրավական ճանաչման գործընթացը հաճախ կախված է քաղաքական շահերից և սուբյեկտիվ հետևանքներից, հատկապես ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի մշտական անդամների կողմից վետոյի իրավունքի կիրառման դեպքում:

Առավել հակասական իրավիճակ տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամը հենց ինքն է հանդիսանում այն կողմը, որը ենթադրաբար ագրեսիա է իրականացրել: Արդյունքում՝ նա կարող է արգելափակել կամ կանխել ագրեսիայի փաստի միջազգային ճանաչումը²⁹: Սա լուրջ սահմանափակում է միջազգային իրավունքի արդյունավետության և արդարության ապահովման տեսանկյունից: Դա նշանակում է, որ պետք է միջազգային մակարդակով մշակել հստակ, իրավաչափ և ոչ քաղաքական չափանիշներ, որոնք թույլ կտան գնահատել խաղաղության խախտման լրջությունը, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդից անկախ ՀՀ քաղաքական կոնյունկտուրայի աստիճանը:

Վերոնշյալ օրինակները ցույց են տալիս, թե ինչպես քաղաքական գնահատականների բացակայությունը կարող է բարդացնել ագրեսիայի իրավական սահմանման գործընթացը: Չնայած ցեղասպանության, մարդկության դեմ հանցագործությունների կամ պատերազմական հանցագործությունների հետ կապված ձևավորվել են ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական մակարդակներում որոշակի ըմբռնում, ագրեսիայի հանցագործության վերաբերյալ այդպիսի համընդհանուր համաձայնություն դեռևս չկա: Ավելին՝ այս հանցագործության ներառումը Հռոմի Ստատուտի մեջ տեղի է ունեցել ուժեղ դիմադրության և երկարատև բա-

²⁸ “The Security Council shall determine the existence of any threat to the peace, breach of the peace, or act of aggression and shall make recommendations, or decide what measures shall be taken in accordance with Articles 41 and 42, to maintain or restore international peace and security.”. Charter of the United Nations. Available at: <https://legal.un.org/repository/art39.shtml>

²⁹ *Cajjgal, A., dos Santos, et al.* (2023). The United Nations Security Council in the 21st Century: Evaluating its Design and Structure. *OxJournal*. Available at: <https://www.oxjournal.org/the-united-nations-security-council-in-the-21st-century-evaluating-its-design-and-structure/>

նակցությունների պայմաններում³⁰: Նույնիսկ եթե ներկայում ագրեսիան համարվում է Հռոմի Ստատուտով ամրագրված միջազգային հանցագործություն, այն դեռ չունի այնպիսի ճանաչում, ինչպես՝ օրինակ միջազգային հանցագործությունների վերոնշյալ երեք տեսակները:

Ագրեսիայի առանձնահատկությունն այն է, որ դրա շրջանակում պաշտպանվող իրավական արժեքը ոչ թե կոնկրետ անձանց կյանքի կամ ազատության իրավունքն է, այլ սոսկ պետության ինքնիշխանությունը, քաղաքական անկախությունը և փարածքային ամբողջականությունը:³¹ Նույնիսկ եթե կարելի է ենթադրել, որ, ի վերջո, պաշտպանվում է տվյալ պետության ողջ բնակչության անվտանգությունը, այնուամենայնիվ, ի տարբերություն մյուս Հռոմի Ստատուտով ամրագրված միջազգային հանցագործությունների, ուղղակիորեն իրավական պաշտպանություն է ստանում հենց պետությունը: Կարելի է եզրակացնել, որ այս հանգամանքով է նաև պայմանավորված այն փաստը, որ ագրեսիայի հանցագործությունը միշտ չէ, որ դիտվում է որպես մարդկության ընդհանուր բարեկեցության դեմ ուղղված միջազգային հանցագործություն:

Բացի դրանից՝ չնայած ագրեսիայի հանցակազմի իրավական ամրագրումն առկա է Հռոմի Ստատուտի մեջ, ագրեսիվ պատերազմը (*jus ad bellum*) ի սկզբանե հակասում է ՄԱԿ-ի կանոնադրության սկզբունքներին³²: Մասնավորապես, ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 2-րդ հոդվածի 4-րդ կետում նախատեսված է ուժի կամ ուժի կիրառման սպառնալիք չկիրառելու պարտավորությունը: Այսինքն՝ եթե ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհուրդը հավանություն է տալիս ռազմական գործողություններին՝ որպես միջազգային խաղաղության և անվտանգության պահպանման միջոց, և երկրորդ, եթե պետությունը ռազմական ուժ է կիրառում անհատական կամ հավաքական ինքնապաշտպանության նպատակով՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրության 51-րդ հոդվածի համապատասխան, այս բացառությունների շրջանակներում ագրեսիայի հանցագործությունը չի կարող դիտարկվել³³:

Վերջապես, հարկ է ընդգծել, որ ագրեսիայի հանցագործությունը դեռևս չունի կիրառման ձևավորված դատական պրակտիկա³⁴: Ինչպես այլ միջազգային հանցագործությունների դեպքում, այստեղ նույնպես նախքան ագրեսիվ գործողություններին իրավական որակավորում տալը, անհրաժեշտ է հաստատել համատեքստային պայմանների առկայությունը³⁵:

II. Ագրեսիայի հանցագործության հիմնախնդիրները՝

1. Պետության կողմից ուժ գործադրելու խնդիրն այլ պետության ինքնիշխանության նկատմամբ

Ագրեսիայի հանցագործության դեպքում պաշտպանվող իրավական շահերն են մեկ այլ պետության ինքնիշխանությունը, փարածքային ամբողջականությունը, կամ քաղաքական անկախությունը: Այս արժեքները միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքներ են: Դա նշա-

³⁰ McDougal, C. (2013), *The Crime of Aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court*, Cambridge University Press, 2013.

³¹ Luban, D. (2024). *The Crime of Aggression: Its Nature, the Leadership Clause, and the Paradox of Immunity*. Georgetown University Law Center. Available at: <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3645&context=facpub>

³² McDougal, C. (2013), *The Crime of Aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court*, Cambridge University Press, 2013.

³³ Dinstein, Y. (2017). *War, Aggression and Self-Defence* (6th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

³⁴ Սակայն կան դատական նախադեպեր ՄԱԿ-ի Միջազգային Դատարանում (ICJ): Օրինակ՝ *Congo v. Uganda* դատական գործը: <https://www.icj-cij.org/case/116>

³⁵ Hajdin N.R. (2021). *The actus reus of the crime of aggression*. *Leiden Journal of International Law*. 2021;34(2):489-504. doi:10.1017/S0922156521000042

նակում է, որ դրանց նկատմամբ ցանկացած միջամտություն կամ ոտնձգություն հակասում է միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչված նորմերին և խաթարում պետությունների միջև խաղաղ գոյակցության համակարգի ստեղծմանը: Այսպես, *պետության ինքնիշխանությունը* ենթադրում է իր ամբողջ տարածքում ազատորեն իշխանություն իրականացնելու նրա իրավունքը՝ առանց արտաքին ճնշման կամ միջամտության: *Տարածքային ամբողջականությունն* էլ իր հերթին նշանակում է պետության սահմանների անխախտելիություն, իսկ *քաղաքական անկախություն*՝ ներքին և արտաքին քաղաքականության մեջ ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու նրա իրավունքը³⁶: Ազրեսիան, լինելով հենց այդ հիմնարար սկզբունքների դեմ ուղղված հանցագործություն, ոչ միայն խախտում է սլյալ պետության իրավունքներն, այլև սպառնում է նաև միջազգային կայունությանն ու իրավական կարգին: Այդ իսկ պատճառով Հռոմի Ստատուտը դիտարկում է ազրեսիան որպես ծանր միջազգային հանցագործություն, որն արժանացել է խիստ դատապարտման:

Ազրեսիայի հանցագործության շրջանակում պետության կողմից ուժի կիրառումը ենթադրում է, որ այն ուղղված է *մեկ այլ պետության դեմ* և իրականացվում է *զինված ուժերի կամ ռազմական կառույցների օգտագործմամբ*: Անհրաժեշտ է նաև ապացուցել, որ նշված զինված ուժերը կամ ռազմական կառույցները գտնվում են *այդ պետության անմիջական կամ էական վերահսկողության ներքո*: Մեր կարծիքով, նախկինում գործնականում դժվար էր պատկերացնել մի իրավիճակ, երբ դասական ազրեսիայի հանցագործությունը կարող է կատարվել բացառապես ոչ պետական խմբավորումների կողմից: Որպես կանոն՝ ազրեսիվ բնույթ կրող գործողություններն իրավական տեսանկյունից կարող են վերագրվել միայն պետական մակարդակով կազմակերպված կամ պետության հստակ վերահսկողության ներքո գործող ուժերին: Ավելին՝ ազրեսիայի հանցագործության համատեքստում պետությունը չի կարող ազատվել պատասխանատվությունից՝ այնպես, որ գործողությունները կատարվել են ինքնուրույն գործող անկախ խմբերի կամ միավորումների կողմից: Սակայն ազրեսիայի հանցագործությունը ճանաչելու համար վճռորոշ նշանակություն ունի ոչ միայն կիրառված ուժի բնույթն, այլև իրավական կապը նրա գործող պետության հետ, ինչպես նաև գործողության վստահարության աստիճանը, բնույթը, լրջությունն ու ծավալը՝ որպես միջազգային խաղաղության և անվտանգության խախտման դրսևորում: Սակայն արդի միջազգային հարաբերություններում և տեխնոլոգիական առաջընթացի պայմաններում ձևավորվել է մի նոր իրողություն, որտեղ պետությունների միջև ազրեսիայի իրականացումը կարող է ձեռք բերել ոչ ավանդական ձևեր³⁷: Հատկապես վերջին տարիներին զարգացած կիբեռհարձակողական տեխնոլոգիաներն ու հաքերային գործելաոճերը հանգեցրել են այն իրավիճակին, երբ ազրեսիվ գործողություններ կարող են իրականացվել նաև ոչ պետական՝ մասնավոր խմբավորումների կամ անհատների կողմից³⁸: Այստեղ կիբեռազրեսիայի համատեքստում իրավական դաշտը բախվում է մի շարք բարդությունների. մասնավոր սուբյեկտների կողմից իրականացված վստահար գործողությունները երբեմն ունեն այնպիսի ծավալ և հետևանքներ, որոնք համադրելի են ավանդական

³⁶ Cryer, R. (2006). International Criminal Law vs State Sovereignty: Another Round? The European Journal of International Law, Vol. 16, No. 5. Available at: www.ejil.org/pdfs/16/5/333.pdf

³⁷ Scheffer, D. (2017). The Missing Pieces in Article 8 bis (Aggression) of the Rome Statute. Available at: https://journals.law.harvard.edu/ilj/2017/04/the-missing-pieces-in-article-8-bis-aggression-of-the-rome-statute/#_ftn1

³⁸ Trahan J. (2022). Contributing to Cyber Peace by Maximizing the Potential for Deterrence: Criminalization of Cyberattacks under the International Criminal Court's Rome Statute. In: Shackelford SJ, Douzet F, Ankersen C, eds. Cyber Peace: Charting a Path Toward a Sustainable, Stable, and Secure Cyberspace. Cambridge University Press; 2022:131-153. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/cyber-peace/contributing-to-cyber-peace-by-maximizing-the-potential-for-deterrence/D6CB4F5110F5357FAF1C42121FC90E07>

զինված հարձակման հետևանքների հետ: Այս պարագայում խիստ խնդրահարույց է դառնում պետության պատասխանատվության սահմանումը, հատկապես երբ պետությունը ձևապես անտեղյակ է տվյալ գործողություններից: Անհրաժեշտ է, սակայն, հաշվի առնել, որ միջազգային իրավունքի մեջ գոյություն ունի նաև պետության անգործության միջոցով մեղսակցության կամ համապարտության մոտեցում, երբ պետությունը կարող է ենթարկվել իրավական պատասխանատվության այն դեպքում, երբ կանխատեսելի էր մասնավոր սուբյեկտների վարքագիծը, սակայն համապատասխան քայլեր չեն ձեռնարկվել դրանք կանխելու ուղղությամբ: Ավելին՝ որոշ դեպքերում միջազգային համայնքը կարող է ենթադրել պետության ոչ ֆորմալ աջակցություն՝ տեղեկատվական, նյութական կամ տեխնոլոգիական հենքի ձևով: Այս տեսանկյունից ակնհայտ է, որ ագրեսիայի հանցագործության իրավական ըմբռնման շրջանակը ժամանակակից իրողությունների պայմաններում ենթակա է վերանայման: Եթե նախկինում ագրեսիան դիտվում էր որպես զուտ ֆիզիկական ուժի կիրառմամբ իրականացվող հանցագործություն, ապա այժմ անհրաժեշտ է, որ իրավական նորմերը ներառեն նաև անտեսանելի, բայց իրական վնասներ պատճառող մեթոդների, այդ թվում՝ կիբեռգործողությունների պատշաճ իրավական գնահատման հնարավորությունը:

Բացի դրանից՝ ՀՀ ՔՕ-ի 149-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է ագրեսիայի դիսպոզիցիայի հետևյալ ձևակերպումը՝ **Պետության քաղաքական կամ ռազմական գործողությունները փաստացի ղեկավարող կամ վերահսկող կամ ուղղորդող անձի կողմից ագրեսիա պլանավորելը, նախապատրաստելը, նախաձեռնելը կամ իրականացնելը**: Ավելին՝ սույն հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է ագրեսիայի կոնկրետ դրսևորումներն, նրանք «իր բնույթով, լրջությամբ ու ծավալով **ակնհայտորեն Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրության կոպիտ խախտում է**»:

Ինչպես կարելի է նկատել, որ ՀՀ ՔՕ-ում բացակայում է ագրեսիայի ուղղվածության հստակ իրավաբանական նկարագրությունը: Մասնավորապես՝ ագրեսիայի դիսպոզիցիայում չեն հիշատակվում պետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության կամ քաղաքական անկախության օբյեկտներն, ինչը կարող է իրավական մեկնաբանման առումով ստեղծել անորոշություններ: Այսինքն՝ հնարավոր է պնդել, որ ՀՀ ՔՕ-ի 149-րդ հոդվածի դիսպոզիցիան իմպլեմենտացրել է ագրեսիայի միջազգային սահմանում, բայց ոչ ամբողջ բովանդակությամբ: Թեև հոդվածի երկրորդ մասում շարադրված են ագրեսիայի կոնկրետ արարքները, սակայն հանցագործության ընդհանուր նկարագրության մեջ **ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության և քաղաքական անկախության** հասկացությունների բացակայությունը կարող է ստեղծել իրավաբանական անորոշություններ: Հարկ է նշել, որ ուժի կիրառման ձևերը չեն սահմանափակվում միայն ֆիզիկական կամ դասական ռազմական միջոցներով: Օրինակ՝ տեղեկատվական պատերազմը կամ կիբեռհարձակումները, որոնք ուղղված են մեկ այլ պետության կենսական ենթակառուցվածքների գործունեությունը խաթարելուն, կարող են նույնպես դիտվել որպես ագրեսիա³⁹: Մեր կարծիքով՝ դրանք իրականում կարող են համարվել ագրեսիայի նոր ձևեր, քանի որ կիբեռհարձակումների միջոցով պետությունները կարող են խաթարել տուժող-պետության կարևոր ենթակառուցվածքները: Դա կարող է հանգեցնել տուժող-պետության ներքին ապակայունացման ու միջազգային լարվածության: Ավելին՝ 2025 թ. մարտի 6-ին հրապարակված *Draft Policy on Cyber-Enabled Crimes under the Rome Statute*⁴⁰ փաստաթղթում ՄԲԴ-ի դատախազության գրասենյակը (*Office of the*

³⁹ Trahan, J. (2021). The Criminalization of Cyber-operations Under the Rome Statute, *Journal of International Criminal Justice*, Volume 19, Issue 5, November 2021, Pages 1133–1164, <https://doi.org/10.1093/jicj/mqab066>

⁴⁰ Draft Policy on Cyber-Enabled Crimes under the Rome Statute. 6 March 2025. Available at: <https://www.icc-cpi.int/>

Prosecutor) անդրադառնում է կիրեռահանցագործության թեմային: Մասնավորապես՝ փաստաթուղթը հստակ ընդգծում է, որ Հռոմի Ստատուտի տեխնոլոգիական առումով նեյտրալ է: Դա նշանակում է, որ Ստատուտով նախատեսված հանցագործությունները (ցեղասպանությունը, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները, պատերազմական հանցագործությունները և ագրեսիայի հանցագործությունը) կարող են իրականանալ նաև կիրեռ-միջոցներով: Թեև առանձին *կիրեռագրեսիա* տերմինը փաստաթղթում որպես ինքնուրույն հանցակազմ չի ձևակերպվում, այնուամենայնիվ, կիրեռհարձակումները կարող են ընկալվել որպես ագրեսիայի գործողությունների մաս՝ կախված կոնկրետ հետևանքներից և խախտման աստիճանից: Այլ կերպ ասած, կիրեռագրեսիան չի դիտարկում որպես նոր և առանձին կատեգորիա, այլ այն տեղավորում է արդեն իսկ գոյություն ունեցող իրավական շրջանակներում՝ Հռոմի Ստատուտի համապատասխան դրույթների ներքո⁴¹:

Սակայն այստեղ էլ առաջանում են մի շարք հետաքրքիր հիմնահարցեր: Այսպես, որտեղ է պետության տեղեկատվական անկախության սահմանը, և այդ սահմանը երբ ու ինչպես է խախտվում, եթե պետությունն ենթարկվում է կիրեռագրեսիայի: Կիրեռագրեսիան, որպես նոր ձևաչափի ագրեսիա, երբեմն չի գտնվում ավանդական ռազմական ագրեսիայի կամ այլ դասական մեթոդների շրջանակում: Հենց այս փաստն է առաջացնում իրավաբանական անորոշություն այնպիսի հարցերում, ինչպիսիք են կիրեռագրեսիայի օբյեկտի բնույթը: Հետևաբար՝ անորոշ է մնում այն հարցը, որ համատեքստում պետք է գնահատել պետության անկախությունը, տարածքային ամբողջականությունը կամ ինքնիշխանությունը թվային և տեղեկատվական դաշտերում, հատկապես երբ թվային տարածքում են իրականացվում այդպիսի կիրեռհարձակումները: Եվ, ընդհանրապես, որտեղ են թվային տարածքում վերջանում պետական և մասնավոր սուբյեկտների միջամտությունները: Բացի դրանից՝ երբ պետք է համարվել, որ այդ գործողությունները խախտում են հենց պետական ինքնիշխանությունը թվային տարածքում: Ավելին՝ կիրեռհարձակումների բնույթից ելնելով՝ հաճախ հնարավոր չէ պարզել, թե պետությունն իրականում պատրաստել է այդ հարձակումը, թե պարզապես չի կանխել մասնավոր սուբյեկտի գործողությունը:

Վերոնշյալ հարցերը կարևոր են հատկապես պետությունների տեղեկատվական անկախության տեսանկյունից: Ժամանակակից աշխարհում պետության անկախությունը բխում է ոչ միայն տնտեսական ու քաղաքական ոլորտներից, այլև թվային և ինտերնետային տարածքների միջոցով⁴² : Այստեղ անհրաժեշտ է հասկանալ, թե որտեղ է սկսվում և ավարտվում պետության իրավունքը՝ վերահսկելու իր թվային ենթակառուցվածքները⁴³:

Ավելին՝ այդ հարցերն ակտուալ են դառնում նաև ՀՀ-ում: Արդյո՞ք ՀՀ-ի պետական համակարգերը, որոնք առնչվում են քաղաքացիների տվյալների և հանրային ծառայությունների թվային հոսքերի կառավարման հետ, համարվում են պետական տեղեկատվական անկախության հիմքեր: Ինչպես պետք է իրավաբանական տեսանկյունից վերաբերվել այդ ենթակառուցվածքների խափանմանը, երբ դրանք ենթարկվում են արտաքին կամ ներքին կիրեռհարձակումների: Կարելի է այսպիսի գործողությունները համարել ինքնիշխանության սպառ-

sites/default/files/2025-03/250306-OTP-Policy-on-Cyber-Enabled-Crimes-for-public-consultation.pdf

⁴¹ *Trahan, J.* (2021). “The Criminalization of Cyber-operations Under the Rome Statute”, *Journal of International Criminal Justice*, Volume 19, Issue 5, November 2021, pp. 1133–1164, <https://doi.org/10.1093/jicj/mqab066>

⁴² *Дзейтлова, P.A.* (2021). Ответственность за киберагрессию по международному уголовному праву: основание и условия наступления. *Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 11. Право.* 2021. № 6

⁴³ *Fratini, S., Hine, E., Novelli, C. et al.* (2024). Digital Sovereignty: A Descriptive Analysis and a Critical Evaluation of Existing Models. *DISO* 3, 59 (2024). <https://doi.org/10.1007/s44206-024-00146-7>

նախք: Եվ վերջապես, առանցքային հարց է, թե պետք է արդյոք իրավաբանորեն ընդլայնել ու հստակեցնել տեղեկատվական անկախության իրավաբանական դաշտը՝ հաշվի առնելով թվային սպառնալիքները և կիբեռհարձակումների հետ կապված նոր մարտահրավերները:

Մեր կարծիքով՝ նշված բացը ՀՀ օրենսդիրը չի լրացնում: Օրինակ՝ գոյություն չունի հատուկ հանցակազմ կիբեռագրեսիայի համար այն պարագայում, երբ կիբեռհարձակումներն իրենց ծանրության մակարդակով չեն զիջում դասական ագրեսիային: Ճիշտ է, ոչ Հռոմի Ստատուտը և ոչ էլ ՄԱԿ-ի բանաձևը չեն նախատեսում կոնկրետ և արդիական սահմանում այնպիսի գործողությունների համար, ինչպիսիք են կիբեռհարձակումները, սակայն կիբեռհարձակումների դեմ պայքարի միջազգային իրավունքն ընթացիկ փուլում ակտիվորեն զարգանում է: Այսօր շատ իրավաբաններ ու փորձագետներ կոչ են անում ամրապնդել այս նոր տեսակի ագրեսիայի քրեականացմանն ուղղված օրենսդրական նախաձեռնությունները՝ հակազդելու համար համաշխարհային թվային վտանգներին⁴⁴:

Միևնույն ժամանակ նշենք, որ ագրեսիայի հանցագործության անհրաժեշտ նախադրյալն է երկու պետությունների առկայությունը՝ մեկը որպես ագրեսոր, իսկ մյուսը՝ որպես տուժող կողմ⁴⁵: Իսկ ինչպե՞ս որակել այն գործողությունը, երբ մասնավոր սուբյեկտների՝ հաքերների կողմից իրականացվում են կիբեռհարձակումներ՝ առանց պետության իմացության: Արդյո՞ք կարելի է դա համարվել ագրեսոր-պետության կողմից կատարված կիբեռագրեսիա: Գործնականում մասնավոր սուբյեկտները (ինչպիսիք են, օրինակ, հաքերները) կարող են հարձակվել այլ պետության ենթակառուցվածքների վրա՝ առանց որևէ պետական աջակցություն կամ հաստատման: Իհարկե, եթե դրանք կատարվում են պետության անունից կամ պետական շահերի շրջանակում, ապա դրանք կարող են դիտվել որպես պետության կողմից իրականացված ագրեսիա, ինչը ենթադրում է նաև միջազգային պատասխանատվություն: Սակայն, եթե հաքերները գործում են անկախ՝ առանց պետության աջակցման կամ ներգրավվածության, բայց գործում են պետության շահերից ելնելով, ապա ինչպե՞ս որակել այդպիսի հանցագործությունը: Այս խնդիրը նույնպես ստեղծում է իրավաբանական անորոշություն, քանի որ առկա չեն համընդհանուր ընդունված չափանիշներ, որոնք կսահմանեն, թե երբ են կիբեռհարձակումները համարվում պետության կողմից իրականացված: Սա պահանջում է իրավաբանական որոշակիություն և նոր միջազգային ստանդարտների մշակման անհրաժեշտություն, որոնք կկարգավորեն մասնավոր սուբյեկտների կողմից իրականացվող կիբեռհարձակումների իրավաբանական բնույթը:

Չմոռանանք, որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաները ստեղծում են նոր, նախկինում անհայտ մարտահրավերներ ինչպես միջազգային քրեական իրավունքի, այնպես էլ ներպետական իրավունքի համար, որոնք դասական ագրեսիայի դեպքում կարող են չգործել: Գործնականում դժվար է գնահատել, թե երբ է մասնավոր սուբյեկտների գործողությունը հասնում այսպիսի բնույթի, լրջության և ծավալի, որպեսզի պետությունը պատասխանատվության ենթարկվի դրա համար: Այդ իսկ պատճառով ժամանակի ընթացքում ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներպետական իրավունքները պետք է համապատասխանեցվեն և փոփոխվեն՝ հաշվի առնելով կիբեռհարձակումների տարածումը և դրանց միջազգայնորեն վտանգավոր բնույթը:

Ավելին՝ ագրեսիայի և ագրեսիվ պատերազմի իրավական բնույթը հասկանալու համար

⁴⁴ Дзейтова, Р.А. (2021). Ответственность за киберагрессию по международному уголовному праву: основание и условия наступления. Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 11. Право. 2021. № 6

⁴⁵ Schabas, W.A. (2016). 'Crime of aggression/Crime d'agression', The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute, 2nd Edition, Oxford Commentaries on International Law (2016; online edn, Oxford Law Pro), <https://doi.org/10.1093/law/9780198739777.003.0011>, accessed 21 Oct. 2025.

կարևոր է նաև *պետություն* հասկացության հստակ սահմանումը⁴⁶ : Միջազգային իրավունքի գործող դրույթների համաձայն՝ զինված ուժի կիրառումը ոչ պետական հասարակական-իրավական կազմավորումների, էթնիկ կամ կրոնական համայնքների, ինքնորոշման իրավունքը պաշտպանող շարժումների կամ միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չհանդիսացող այլ կառույցների դեմ չի կարող դիտարկվել որպես ագրեսիա: Օրինակ՝ Իսրայելի կողմից իրականացված գործողությունների իրավական որակումը որպես ագրեսիա կարող է առաջացնել բարդություններ՝ պայմանավորված Պաղեստինի միջազգային իրավական կարգավիճակի որոշակի առանձնահատկություններով, չնայած այն հանգամանքին, որ Պաղեստինը ճանաչված է որպես պետություն բազմաթիվ պետությունների և ՄԱԿ-ի կողմից⁴⁷ : Այդուհանդերձ, *պետություն* հասկացության իրավական բնույթի շուրջ առկա է տեսական ու գործնական անորոշություններ, որը խոչընդոտում է ագրեսիայի հանցագործության ճիշտ իրավական գնահատականին և իրավակիրառ պրակտիկայի ձևավորմանը⁴⁸:

Նշենք, որ ՀՀ ՔՕ-ում ևս բացակայում է հստակ չափանիշ այն մասին, թե ինչպես պետք է գնահատել *պետություն* հասկացության իրավաչափությունը՝ մասնավորապես չճանաչված, մասամբ ճանաչված կամ նորաստեղծ կազմավորումների դեպքում⁴⁹ : Հարցն էլ ավելի է բարդանում այն պարագայում, երբ իրավունքի տարբեր ճյուղերում *պետություն* հասկացության մեկնաբանությունները կարող են տարբեր լինել: Օրինակ՝ եթե ընդհանուր իրավունքի տեսության մակարդակով պետությունը հասկացվում է որպես ինքնիշխան քաղաքական և տարածքային կազմակերպություն, որն ունի իշխանության ապարատ և իր որոշումները իր տարածքում ամբողջ բնակչությանը պարտադրելու լիազորություն, ապա միջազգային իրավունքում պետության իրավասուբյեկտության հարցը լրացվում է ճանաչման խնդրով: Մասնավորապես՝ հարկ է նշել, որ միջազգային իրավունքում կիրառվում են երկու հիմնական մոտեցում այս հարցի վերաբերյալ՝

1. *Դեկլարատիվ*, ըստ որի՝ պետությունը կարող է գոյություն ունենալ նույնիսկ առանց միջազգային ճանաչման,

2. *Կոնստիտուտիվ*, որի համաձայն՝ պետության միջազգային սուբյեկտայնությունը ձևավորվում է միայն այն դեպքում, երբ այն ճանաչվում է այլ պետությունների կողմից:⁵⁰

Ուշագրավ է, որ ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 3314 (1974) բանաձևով ամրագրված ագրեսիայի սահմանումը ագրեսիան պայմանավորված չի դարձնում պետականության ճանաչմամբ: Սա ենթադրում է պետականության հոչակող (*դեկլարատիվ*) տեսության լռակյաց ընդունում, ըստ որի՝ որևէ քաղաքական միավոր կարող է որակվել որպես պետություն, եթե բավարարում է Մոնտեվիդեոյի Կոնվենցիայի 1933 թ. ավանդական չափանիշներին՝ *մշտական բնակչություն, որոշակի տարածք, կառավարություն և այլ պետությունների հետ միջազգային հարաբերություններ հաստատելու կարողություն՝ անկախ պաշտոնական դիվանագիտական*

⁴⁶ Rickart, A. (2015) “Emerging Issues: To Be or Not to Be, That Is the Statehood Question,” University of Baltimore Journal of International Law: Vol. 3: Iss. 2, Article 7. Available at: <https://scholarworks.law.ubalt.edu/ubjil/vol3/iss2/7>

⁴⁷ Sabel R. (2022). Is Palestine a State? In: International Law and the Arab-Israeli Conflict. Cambridge University Press; 2022:390-399. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/international-law-and-the-arab-israeli-conflict/is-palestine-a-state/24D4ED9B1AF29E4F16C69020977B5477>

⁴⁸ Ronen, Y. (2020). Palestine in the ICC: Statehood and the Right to Self-determination in the Absence of Effective Control, *Journal of International Criminal Justice*, Volume 18, Issue 4, September 2020, Pages 947–966, <https://doi.org/10.1093/jicj/mqaa051>

⁴⁹ Lee, H. (2016). DeFining “State” For The Purpose of The International Criminal Court: The Problem Ahead After The Palestine Decision. *University Of Pittsburgh Law Review* Vol. 77. DOI 10.5195/lawreview.2016.405

⁵⁰ Grzybowski, J. (2017). To Be or Not to Be: The Ontological Predicament of State Creation in International Law, *European Journal of International Law*, Volume 28, Issue 2, May 2017, Pages 409–432, <https://doi.org/10.1093/ejil/chx031>

*ճանաչումից*⁵¹ : Մինչդեռ Հռոմի Ստատուտն այս հարցին չի անդրադառնում՝ թողնելով այն մեկնաբանության դաշտում: Մեր կարծիքով՝ այս իրավական լուծումը բարդացնում է մի շարք գործնական և կարգավորող հարցերի լուծումը, հատկապես վիճարկվող կամ չճանաչված միավորների առնչությամբ⁵² : Օրինակ՝ իրավաբանորեն հնարավոր է որակել ուժի կիրառումն Ադրբեջանի կողմից Արցախի Հանրապետության (Լեռնային Ղարաբաղի) դեմ որպես ագրեսիա: Ինչպես կարելի է ագրեսիայի հանցագործության հարցը դիտարկել, եթե ղեկավարվում ենք պետականության հռչակող (*դեկլարատիվ*) մոտեցմամբ և նկատի ունենք, որ Արցախի Հանրապետությունը բավարարել է պետականության օբյեկտիվ չափանիշներին⁵³ : Այս հարցադրումը մնում է արդիական անգամ այն պարագայում, երբ գոյություն ունեն ՄԱԿ-ի բանաձևեր, որոնք հաստատում են Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը, և միջազգային հանրությունը չի ճանաչում Արցախի Հանրապետությունը⁵⁴: Եթե ագրեսիան իրավաբանորեն սահմանվում է որպես ուժի կիրառում այլ պետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության կամ քաղաքական անկախության դեմ, ապա հիմնարար հարց է առաջանում՝ արդյո՞ք Արցախի Հանրապետությունը կարող է որակվել որպես «պետություն» ագրեսիայի հանցագործության համատեքստում⁵⁵ : Այս հարցը մաքուր տեսական չէ. այն լրջագույն հետևանքներ կարող է ունենալ իրավական պատասխանատվության, գրհի կարգավիճակի և Հռոմի Ստատուտով նախատեսված իրավասության ծավալի առումով, հատկապես այնպիսի պետությունների համար, ինչպիսին Հայաստանն է, որոնք ձգտում են իրենց ներքին օրենսդրությունը համապատասխանեցնել միջազգային չափանիշներին: Այսպիսի պայմաններում, երբ չճանաչված միավորների նկատմամբ ագրեսիայի համատեքստում պաշտպանվածության իրավական կարգավիճակը հստակ չէ, ստեղծվում է իրավական վակուում՝ բնակչությանը զրկելով հնարավոր պաշտպանությունից, անգամ եթե այդ բնակչությունն ապրում է միավորի տարածքում, որն օբյեկտիվորեն կարող է բավարարել պետականության չափանիշներին⁵⁶: Դա միևնույն ժամանակ խոր մտածելու առիթ է տալիս՝ արդյո՞ք ագրեսիայի արգելքի պաշտպանական նպատակները պետք է կախված լինեն դիվանագիտական ճանաչումից, թե՞ իրականում գոյություն ունեցող և ինքնորոշվող քաղաքական համայնքներից, որոնք գործում են հակամարտության գոտիներում:

Մեր կարծիքով՝ այս տեսական տարաձայնությունները լրացուցիչ դժվարություններ են ստեղծում ագրեսիայի իրավական կոնկրետացման և մեկնաբանման գործընթացում: Այս խնդիրը հատկապես արդիական է ժամանակակից աշխարհում՝ հաշվի առնելով պետությունների մասնատման միտումները, նոր տարածքային սուբյեկտների առաջացումը, ինչպես նաև դրանց միջազգային ճանաչման անորոշությունը⁵⁷ : Արդյունքում, *պետություն* հասկացության

⁵¹ Kumar, A.V. (2024). Challenges Facing the Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. *Hull Law Review*, Volume 1 (2023-2024). pp. 19-24. Available at: <https://www.hlr.wordpress.hull.ac.uk/wp-content/uploads/2024/09/Hull-Law-Review-Vol-1-2023-24-Archana-Challenges-facing-the-Montevideo-Convention.pdf>

⁵² Tataryn, A., Ertürk, E. Unrecognised States: The Necessary Affirmation of the Event of International Law. *Law Critique* 32, 331-345 (2021). <https://doi.org/10.1007/s10978-021-09302-1>

⁵³ Shikova, N. (2023). Statehood and Recognition of Statehood. In: *Self-Determination and Secession*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-34322-3_4

⁵⁴ Resolution 822 (1993). Adopted by the Security Council at its 3205th meeting, on 30 April 1993. Available at: <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>

⁵⁵ Petrossian G. (2024). Legal Battles Over Nagorno-Karabakh: A Review of the Jurisprudence to Date. Vol. 28. Issue: 11. Available at: <https://www.asil.org/insights/volume/28/issue/11>

⁵⁶ Khachatryan, D. (2023). Transboundary Elements of Crime: A Case of Armenian Ethnic Cleansing before the ICC?, *Völkerrechtsblog*, 24.11.2023, doi: 10.17176/20231124-093603-0.

⁵⁷ Buzard, K.; Graham, B.A.T.: *Horne B.* (2017). “Unrecognized States: A Theory of Self-Determination and Foreign

սահմանման հարցը ագրեսիայի հանցագործության իրավական կիրառելիության հիմնական խնդիրներից մեկն է, նամանավանդ երբ արդեն գիտական ասպարեզում խոսում են նույնիսկ թվային պետությունների կամ թվային ինքնիշխանության մասին⁵⁸: Միևնույն ժամանակ, չնայած միջազգային իրավունքում կա տարածքային ամբողջականության և քաղաքական անկախության մեկնաբանման համեմատաբար հստակ ըմբռնում, ինքնիշխանության ըմբռնումը միևնույն է շարունակում է մնալ վիճելի հիմնախնդիր⁵⁹: Միջազգային իրավունքի տեսությունը մշակել է ինքնիշխանության բովանդակության և բնույթի մի շարք տարբերակված մոտեցումներ: Դրանցից առանձնանում են, օրինակ՝

- *Մնացորդային ինքնիշխանության տեսությունը*, ըստ որի՝ պետության ինքնիշխանությունն արտահայտվում է միջազգային կառույցներին չվերապահված գործառույթներով:

- *Սահմանափակ ինքնիշխանության մոդելը*, որը վերաբերում է միջազգային պայմանագրերով կամ կազմակերպությունների կողմից պետությունների ինքնավարության սահմանափակմանը:

- *Նորմատիվ և իրավական ինքնիշխանության տեսությունը*, որը ընդգծում է միջազգային նորմերի շրջանակներում գործելու պետության իրավունքը՝ պահպանելով միջազգային իրավունքի գերակայությունը⁶⁰:

Նման դոկտրինալ մոտեցումների բազմազանությունը բարդացնում է իրավական վերլուծությունը և մեկնաբանությունը, որն անհրաժեշտ է գնահատելու համար, թե արդյո՞ք զինված ուժի կիրառումը համարվում է ագրեսիա տվյալ իրավիճակում⁶¹: Երբ ինքնիշխանության չափանիշները հստակ սահմանված չեն, հարցեր են առաջանում հանցավոր ոտնձգության օբյեկտի վերաբերյալ: Այսինքն՝ ինչ կոնկրետ օբյեկտ է խախտվել տվյալ գործողությամբ: Ավելին՝ ինքնիշխանության գաղափարը միջազգային իրավունքում ենթարկվում է փոփոխությունների: Հետևաբար, էլ ավելի է բարդանում տվյալ օբյեկտի ընկալումը: Օրինակ՝ թվային միջավայրում հստակ չէ՝ արդյո՞ք կիրեռհարձակումը ուղղված է պետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության, թե միայն տնտեսական շահերի դեմ: Օրինակ՝ հարձակումը ֆինանսական համակարգի վրա՝ կարող է դիտվել որպես ագրեսիա:

Այսինքն՝ ինքնիշխանության բազմամակարդակ մեկնաբանությունը խոչընդոտում է ագրեսիայի ակտերի հստակ քրեաիրավական որակմանը: Դա նշանակում է, որ անհրաժեշտ է մշակել համաձայնեցված միջազգային ստանդարտներ՝ ինքնիշխանությունը որպես պաշտպանության արժանի իրավական արժեք հստակեցնելու նպատակով, հատկապես թվային տեխնոլոգիայի դարաշրջանում, երբ առաջանում են հարցեր թվային/տեղեկատվական

Influence”, The Journal of Law, Economics, and Organization, Volume 33, Issue 3, August 2017, Pages 578–611, <https://doi.org/10.1093/jleo/eww017>

⁵⁸ Vardanyan, L.; Kocharyan, H. (2022). Critical views on the phenomenon of EU digital sovereignty through the prism of global data governance reality: main obstacles and challenges. *European Studies – the Review of European law, Economics and Politics*, 2022, vol. 9, no. 2, pp. 110–132 DOI: 10.2478/eustu-2022-0016; Gábris, T., Hamul’ák, O. (2023). Digital Sovereignty or Sovereignty with Digital Elements?. In: Ramiro Troitifo, D., Kerikmäe, T., Hamul’ák, O. (eds) *Digital Development of the European Union*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-27312-4_16; Zhuk, A. (2023). Virtual Sovereignty: Examining the Legal Status of Micronations in Cyberspace Through the Case of the Republic of Errant Menda Lerenda. *DISO* 2, 45 (2023). <https://doi.org/10.1007/s44206-023-00067-x>

⁵⁹ Volk, C. (2019). The Problem of Sovereignty in Globalized Times. *Law, Culture and the Humanities*, 18(3), 716–738. <https://doi.org/10.1177/1743872119828010> (Original work published 2022)

⁶⁰ Cao, R. (2019). Sovereignty, The Core Tenant of Public International Law? (March 19, 2019). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3355874> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3355874>

⁶¹ Merezko, O. (2020). The Mystery of the State and Sovereignty in International Law, 64 *St. Louis U. L.J.* (2020). Available at: <https://scholarship.law.slu.edu/lj/vol64/iss1/4>

ինքնիշխանության համատեքստում:

2. ՄԱԿ-ի Կանոնադրության ակնհայտ ուղնահարման հիմնախնդիրները ագրեսիայի հանցագործության համարեքստում

Մի պետության գործողությունները մեկ այլ պետության նկատմամբ որպես *ակնհայտ խախտում* որակելու համար անհրաժեշտ է դրանք դիտարկել Հռոմի Ստատուտի 8bis հոդվածում սահմանված **երեք հիմնական չափանիշների համադրության շրջանակում**: Այս չափանիշներն են՝ *բնույթը*, *լրջությունը* և *ծավալը*, և միայն դրանց միաժամանակյա առկայության դեպքում այդ գործողությունները կարող են դիտվել որպես ագրեսիայի հանցագործության շրջանակներում ակնհայտ խախտում⁶²:

Մասնավորապես՝ գործողության *բնույթը* վերաբերում է խախտման ձևին՝ անկախ այն բանից, թե դա կատարվել է տարածք ներխուժելու, օկուպացիայի, ուժակոծության, նավահանգստի արգելափակման կամ որևէ այլ եղանակով: Միևնույն ժամանակ, *լրջության* շրջանակում վերլուծվում է, օրինակ, թե որքան ժամանակ են մնացել օկուպացիոն ուժերը տվյալ տարածքում, որքան ռազմական հարվածներ են հասցվել կամ որքան ինտենսիվ են եղել ռազմական գործողությունները: Այստեղ չափվում է գործողության խորությունը և դրա հետևանքների ազդեցությունը պետության տարածքային ամբողջականության, ինքնիշխանության և անվտանգության վրա: Իսկ *ծավալը* վերաբերում է աշխարհագրական տարածքի ծածկույթի մասշտաբին: Այստեղ գնահատվում է, թե ո՞ր տարածքն է ներգրավված ագրեսիվ գործողությունների մեջ և ի՞նչ մասշտաբով է տեղի ունեցել այդպիսի միջամտությունը⁶³: Թեև զոհերի թիվը որոշիչ դեր չի խաղում ագրեսիայի հանցագործության դեպքում, տարածքային և ռազմավարական նշանակության հարցերը դեռևս կարևոր են ագրեսիայի իրավական որակման համար:

Սակայն այստեղ նույնպես կան հիմնախնդիրներ: Օրինակ՝ եթե դասական ագրեսիայի դեպքում *ծավալ* կամ *ծածկույթ* հասկացությունները հիմնականում վերաբերում է տարածքային ներխուժման լայնությանը կամ ներգրավված աշխարհագրական գոտիների չափերին, ապա թվային կամ կիբեռ-տարաբնույթ միջավայրում այդ ընկալումը պետք է ենթարկվի վերաիմաստավորման: Թվային տարածքում ագրեսիվ գործողությունների *ծավալի* կամ *ծածկույթի* բնույթը ենթադրում է ոչ թե ֆիզիկական տարածքի ծավալային ընդլայնում, այլ՝ այն ցանցային ենթակառուցվածքների կամ թվային համակարգերի բազմազանությունն ու կարևորությունը, որոնց վրա տարածվում է հարձակումը: Ավելին՝ Հռոմի Ստատուտի 8bis հոդվածը պահանջում է, որ գործողությունն իր *լրջությամբ* համարժեք լինի ՄԱԿ-ի Կանոնադրության կոպիտ խախտմանը: Սակայն թվային միջավայրում դժվար է չափել, թե ի՞նչ մակարդակի վնաս պետք է պատճառի կիբեռհարձակումը, որպեսզի հասնի այդ շեմին:

Այնուամենայնիվ՝ միայն վերոնշյալ երեք չափանիշների համադրությամբ այս արարքը կարող է որակվել որպես *ակնհայտ խախտում*, որն իր հերթին համարվում է ագրեսիայի հանցագործության էական տարր՝ Հռոմի Ստատուտի պահանջներին համապատասխան: Հակառակ դեպքում, եթե որևէ չափանիշ բացակայում է կամ ներկայացված է անբավարար մակարդակով, հնարավոր չէ խոսել Հռոմի Ստատուտի շրջանակներում ագրեսիայի հանցագործության առկայության մասին:

3. Ղեկավարի դերակատարության հիմնախնդիրը ագրեսիայի հանցագործության

⁶² Wong, M. S. (2016). The crime of aggression and public international law. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/38952>

⁶³ Sayapin, S. (2014). The Crime of Aggression in the Rome Statute of the International Criminal Court. In: The Crime of Aggression in International Criminal Law. T.M.C. Asser Press, The Hague. https://doi.org/10.1007/978-90-6704-927-6_5

համալրեքստում

Ագրեսիայի հանցագործության համար քրեական պատասխանատվության ենթարկվելու համար անհրաժեշտ է, որ տվյալ անձը զբաղեցնի այնպիսի պաշտոն, որը թույլ է տալիս նրան ուղղակիորեն ղեկավարել կամ վերահսկել պետության ռազմական կամ քաղաքական գործողությունները: Նշենք, որ խոսքը կարող է վերաբերել ոչ միայն պետական պաշտոն զբաղեցնող անձանց (օրինակ՝ նախագահի, վարչապետի կամ պաշտպանության նախարարի), այլ նաև այն անձանց, որոնք փաստացի, *de facto*, կատարել են ղեկավար գործառույթներ⁶⁴: Իհարկե՝ նման անձինք թեև պաշտոնապես նշանակված չեն լինում, սակայն այս հանգամանքը կարևոր է այն առումով, որ ագրեսիայի հանցագործությունը, ի տարբերություն այլ միջազգային հանցագործությունների, չի կարող կատարվել շարքային զինծառայողի կամ ստորադաս պաշտոնատար անձի կողմից: Այն նախատեսված է բացառապես բարձրագույն օղակի ղեկավարների համար, որոնք ունակ են ռազմաքաղաքական մակարդակով որոշումներ կայացնել և ռազմական ուժի կիրառում նախաձեռնել: Այսպիսով, ագրեսիայի հանցագործության կառուցվածքում ղեկավար դերը սահմանափակող նշանակություն ունի՝ չեզոքացնելով ստորին օղակի ղեկավարներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու ռիսկը և այն կենտրոնացնելով պետության ռազմաքաղաքական ղեկավարության վրա: Այսինքն՝ Հռոմի Ստատուտի 8bis հոդվածի համաձայն՝ ագրեսիայի հանցագործության համար պահանջվում է, որպեսզի տվյալ անձը փաստացի ղեկավարի կամ վերահսկի պետության քաղաքական կամ ռազմական գործողությունները⁶⁵:

ՀՀ ՔՕ-ի համապատասխան դրույթում ևս կրկնվում է *փաստացի ղեկավարող կամ վերահսկող կամ ուղղորդող անձի* ձևակերպումը: Սակայն գործնականում նման չափորոշիչների կիրառումը բախվում է իրավական և դատավարական գնահատման խնդիրների: Ո՛վ կարող է համարվել *փաստացի ղեկավարող*, արդյո՞ք միայն երկրի բարձրագույն ղեկավարությունը, թե նաև քաղաքական որոշումների վրա ազդեցություն ունեցող այլ անձինք: Այս հարցադրումը հատկապես բարդ է, օրինակ, խորհրդարանական համակարգերում, որտեղ որոշումները կոլեգիալ են, իսկ պատասխանատվության սահմանումը՝ բարդ: Ավելին՝ տվյալ խնդիրն էլ ավելի է բարդանում կիբեռագրեսիայի տեսանկյունից⁶⁶:

Հեռանկարային համատեքստում *արդյունավետ վերահսկողության* կամ *ղեկավարման* հասկացությունները, որոնք վերաբերում են 8bis հոդվածին, իրավականորեն չեն սահմանափակված: Նման պնդում կարելի է անել նաև ՀՀ ՔՕ-ում սահմանված ագրեսիայի դիսպոզիցիայի համատեքստում: Նշենք, որ տվյալ կոնտեքստում միջազգային իրավունքի դոկտրինայում մշակվել են տարբեր վերահսկողության տեսություններ՝

Ընդհանուր վերահսկողության տեսության գործածված թեստը՝ *Prosecutor v. Tadić* գործով, որը կիրառել է Նախկին Յուրգոսլավիայի միջազգային տրիբունալը⁶⁷:

1) *Արդյունավետ վերահսկողության տեսությունը*, որը մշակվել է Նախկին Յուրգոսլավիայի միջազգային տրիբունալի կողմից և օգտագործվել է հետագայում նաև Ռուանդայի միջազգային տրիբունալի, Սիերրա-Լեոնեի հատուկ դատարանի և Միջազգային քրեական դա-

⁶⁴ *Heller, K.J.* (2007). Retreat from Nuremberg: The Leadership Requirement in the Crime of Aggression, *European Journal of International Law*, Volume 18, Issue 3, June 2007, Pages 477–497, <https://doi.org/10.1093/ejil/chm025>

⁶⁵ *Nerlich, V.* (2017). The Crime of Aggression and Modes of Liability – Is There Room Only for Principals? *Harvard Law Journal*. available at: https://journals.law.harvard.edu/ilj/2017/04/the-crime-of-aggression-and-modes-of-liability-is-there-room-only-for-principals/#_ftn8

⁶⁶ *Дзейтлова, Р.А.* (2021). Ответственность за киберагрессию по международному уголовному праву: основание и условия наступления. *Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 11. Право*. 2021. № 6

⁶⁷ *Prosecutor v. Tadić*. Case No IT-94–1-A. 15 July 1999. Para 403.

տարանի (ՄՔԴ) կողմից⁶⁸:

2) Հանցագործության վերահսկողության տեսություն (իրամանատարների և այլ ղեկավարների պատասխանատվության տեսություն), որը դիտարկվել է *Prosecutor v. Milomir Stakić* և *Prosecutor v. Lubanga* դատական գործերում⁶⁹:

Վերահսկողություն և ղեկավարություն հասկացությունները մեկնաբանվել են նաև Հատուկ աշխատանքային խմբի կողմից՝ Ագրեսիայի հանցագործության վերաբերյալ (*Special Working Group on Crime of Aggression*)⁷⁰: Համաձայն այդ մեկնաբանությանը՝ «վերահսկողություն» հասկացությունը ներառում է այն անձանց, որոնց մասնակցությամբ ագրեսիայի գործողությունը չէր իրականացվի, իսկ ղեկավարությունը ներառում է միայն այն անձանց, որոնք ունեն որոշում կայացնելու իրավունք, սակայն չեն ղեկավարում պետության գործառույթները: Կարծում ենք, որ ապագայում այս հասկացությունների բովանդակությունը կզարգացվի ՄՔԴ-ի դատական պրակտիկայի կողմից:

Նշենք, որ նույնիսկ եթե լայնորեն մեկնաբանենք ագրեսիայի հանցագործության սուբյեկտների շրջանակը, Հռոմի Ստատուտի Ցեյս հոդվածի կիրառությունը կիրեռագրեսիայի պարագայում կարող է դժվարություններ առաջացնել: Կիրեռագործողությունները, որոնք մեծ մասամբ իրականացվում են հաքերների կողմից, որոնք չեն հանդիսանում պետությունների ղեկավարներ և չունեն ինչպես արդյունավետ վերահսկողություն, այնպես էլ պետական գործերի ղեկավարման իրավունք, կարող են չհամապատասխանել ագրեսիայի հանցագործության համար սահմանված սուբյեկտների պահանջներին: Այնուամենայնիվ, որոշ կիրեռագործողություններ ակնհայտորեն ունեն ղեկավարության ածանցյալ տարրեր: Օրինակ՝ կարելի է հիշատակել *Stuxnet* ծրագրի կիրառումն Իրանի դեմ⁷¹: Սակայն հակառակ օրինակներ նույնպես կան միջազգային պրակտիկայում, և ոչ բոլոր կիրեռագործողությունները՝ կարելի դիտարկել որպես կիրեռագրեսիա: Բացի դրանից՝ գոյություն ունի կարծիք, որ հաքերը կարող է ունենալ արդյունավետ վերահսկողություն/ղեկավարություն կարևոր պետական ակտիվների նկատմամբ: Որպես օրինակներ բերվում է հաքերի կողմից ռազմական հրթիռների գործարկումն ու սահմանին ներխուժման մասին կեղծ հրամանները⁷²:

Միևնույն ժամանակ՝ Գ. Վերլեն պնդում է, որ ագրեսիայի հանցագործության սուբյեկտի համար որոշիչ դեր է խաղում արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու հնարավորությունը, որն անպայման չի կապված անձի իրավաբանական կարգավիճակի հետ⁷³: Այսինքն, եթե անձը *de facto* ունի արդյունավետ վերահսկողություն պետական և ռազմական գործերի նկատմամբ և կարող է նպաստել ագրեսիայի իրականացմանը, այդպիսի անձը պետք է քրեական պատասխանատվության ենթարկվի անկախ նրանից, թե ունեցել է արդյոք համապատասխան իրավաբանական կարգավիճակ: Ակնհայտ է, որ բազմաթիվ դեպքերում

⁶⁸ *Prosecutor v. Delalić et al.* Case No IT-96-21-A. 20 February 2001. Para 256; *Prosecutor v. Kordić and Čerkez.* Case No IT-01-47A. 22 April 2008. Para 21.

⁶⁹ *Prosecutor v. Milomir Stakić.* Case No IT-97-24-T. 31 July 2003. Para 440.; *Prosecutor v. Lubanga.* Case No ICC-01/04-01/06. 29 January 2007. Para 342.

⁷⁰ *Hajdin N.* (2017). The Nature of Leadership in the Crime of Aggression: The ICC's New Concern?// *Int'l Crim. L. Rev.* 2017. N 17. P. 20.

⁷¹ *Fruhlinger, J.* (2022). Stuxnet explained: The first known cyberweapon. CSO, Analysis. Available at: <https://www.csoonline.com/article/562691/stuxnet-explained-the-first-known-cyberweapon.html>; See also:

⁷² *Miller K.* (2014). The Kampala Compromise and Cyberattacks: Can there be an international crime of cyber-aggression? // *S. Cal. Interdisciplinary L. J.* 2014. N 23.

⁷³ *Werle G.* (2009). The Crime of Aggression Between International and Domestic Criminal Law // *Criminal law between War and Peace: Justice and Cooperation in Criminal Matters in International Military Interventions* / Ed. by S. Manacorda., A. Nieto. Cuenca, 2009. P. 412.

փաստացի վերահսկողությունը բխում է անձի իրավաբանական դիրքից: Սակայն մյուս բոլոր իրավիճակներում որոշիչը պետք է լինի արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու հնարավորությունը:

Ավելին՝ նշենք, որ ղեկավար պաշտոնատար անձը կարող է կրել քրեական պատասխանատվություն Հռոմի Ստատուտի 8bis հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն ագրեսիայի առանձին գործողությունների մշակման, նախապատրաստման, նախաձեռնման կամ իրականացման համար: Սա նշանակում է, որ հանցագործության տարրերը կարող են առաջանալ նաև այն դեպքում, երբ տվյալ գործողությունը կատարվել է ագրեսիայի գործընթացի ինչ-որ մի փուլում՝ անկախ ժամանակավոր դասակարգումից: Այսինքն, յուրաքանչյուր գործողություն ինքնին կարող է դիտվել որպես քրեորեն պատժելի արարք: Մասնավորապես՝ ագրեսիվ գործողությունների օրինակները ներառում են՝

- Զինված ներխուժում կամ հարձակում այլ պետության տարածքի վրա, ներառյալ ցանկացած երկարության ռազմական օկուպացիան:

- Ռմբակոծություն, որի ժամանակ պետության զինված ուժերը ուժ են կիրառում այլ պետության տարածքի դեմ:

- Շրջափակում, որի դեպքում ռազմածովային նավատորմը կամ պետության այլ զինված ստորաբաժանումներն իրականացնում են այլ պետության նավահանգիստների կամ առափնյա գծի շրջափակում:

- Հարձակում այլ պետության ցամաքային, ծովային կամ օդային զինված ուժերի, այդ թվում՝ ռազմածովային ուժերի կամ ավիացիոն կազմավորումների վրա:

- Զինված ուժերի կիրառումն այլ պետության տարածքում, եթե դա արվում է միջազգային պայմանագրով սահմանված պայմանների խախտմամբ կամ համաձայնագրի ավարտից հետո ներկայության շարունակմամբ:

- Երրորդ պետության դեմ ագրեսիվ գործողություններ կատարելու համար այլ պետության կողմից այն օգտագործելու նպատակով տարածքի տրամադրում:

- Վարձկաններ, անկանոն զինված խմբավորումներ կամ այլ ռազմական կազմավորումներ ուղարկելը կամ նրանց գործունեությունը ղեկավարելը, որոնք իրենց գործողություններով համարժեք են վերը նշված ագրեսիվ գործողություններին⁷⁴:

Վերոնշյալ գործողություններն, ըստ Հռոմի Ստատուտի, համարվում են ագրեսիայի հստակ իրավական ձևեր: Դրանցից յուրաքանչյուրը, որը կատարվել է ղեկավար պաշտոն զբաղեցնող և դիտավորություն ունեցող անձի կողմից, ենթակա է անհատական քրեական պատասխանատվության միջազգային քրեական իրավունքի շրջանակներում: Այդպիսի ղեկավար անձի սուբյեկտիվ կողմի առկայությունը կարևոր նախապայման է նրա քրեական պատասխանատվության հաստատման համար: Այս իմաստով պահանջվում է, որ տվյալ անձը գործի ոչ միայն գիտակցաբար, այլև դիտավորյալ՝ ունենալով հստակ պատկերացում, որ իր գործողությունները ներկայացնում են ՄԱԿ-ի Կանոնադրության ակնհայտ խախտում՝ համաձայն Հռոմի Ստատուտի 30-րդ հոդվածի:

Մեր կարծիքով՝ ՀՀ ՔՕ-ի 149-րդ հոդվածը արտացոլում է Հռոմի Ստատուտի այս մոտեցումը: Այն նաև սահմանում է զինված ուժերի կողմից ագրեսիայի բազմամակարդակ դրսևորումները, ներառյալ օկուպացիան, ռմբակոծությունը, շրջափակումը, վարձկանների ուղարկումը և այլն: Մասնավորապես՝ օրենսդիրը հստակ նշում է ՄԱԿ-ի կանոնադրության խախտման

⁷⁴ Article 8bis - Crime of Aggression. Available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/icc-statute-amendment-arts8bis-15bis-15ter-2010/article-8bis>

բնույթը, որը համապատասխանում է Կանոնադրության պահանջներին պահանջներին:

4. Չինված ուժերի որպես ագրեսիայի գործողության ընկալման խնդիրը

Ագրեսիայի օբյեկտիվ կողմը դրսևորվում է այն գործողություններում, որոնք կատարում է այնպիսի անձ, ով իրականում կարող է ղեկավարել կամ վերահսկել պետության քաղաքական կամ ռազմական գործողությունները, և որը պլանավորել, նախապատրաստել, նախաձեռնել կամ իրականացրել է ագրեսիայի ակտ, որն էլ ըստ իր բնույթի, լրջության և ծավալի՝ հանդիսանում է ՄԱԿ-ի կանոնադրության ակնհայտ կոպիտ խախտում: Նույն հոդվածի 2-րդ մասում տրված է *ագրեսիայի ակտի* սահմանումը և թվարկված են զինված ուժի կիրառման յոթ ձևեր, որոնք, համաձայն ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի թիվ 3314 բանաձևի, պետք է որակավորվեն որպես ագրեսիա:

Սակայն խնդիրն այն է, որ ներկայացվում են միայն մեկ պետության կողմից մեկ այլ պետության դեմ զինված ուժի կիրառման ձևերը՝ առանց «զինված ուժ» հասկացության բացատրության⁷⁵: Առաջին հայացքից հասկացությունը վերաբերում է ավանդական զենքերին և ռազմական գործողությունների ձևերին, ինչպիսիք են՝ ներխուժումը, ռմբակոծությունը, օկուպացիան և այլն: Մինչդեռ նշենք, որ ժամանակակից տեխնոլոգիական առաջընթացի պայմաններում տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների ներդրում և տարածվում են հասարակական հարաբերությունների գրեթե բոլոր ոլորտներում: Նրանք բերում են նոր սպառնալիքներ, հատկապես կիբեռհարձակումների ձևով: Դա հասկանում է նաև ՀՀ օրենսդիրը, որն արդեն զբաղվում է կիբեռանվտանգության օրենսդրության մշակմամբ: Այս պայմաններում հրատապ է դառնում այն հարցը, թե արդյոք հնարավոր է ագրեսիայի ակտ իրականացնել կիբեռտեխնոլոգիաների միջոցով, որի նպատակն է խաթարել պետության կենսական ենթակառուցվածքների աշխատանքը, կաթվածահար անել պետական կառավարման համակարգը և ապակայունացնել պետության հասարակական-քաղաքական համակարգը:

Մեր կարծիքով՝ կիբեռհարձակումների ագրեսիայի հնարավոր ձև ճանաչելու անհրաժեշտությունը հատկապես ակնհայտ է դառնում՝ հաշվի առնելով միջազգային հարաբերություններում լարվածության ֆոնին նման հարձակումների թվի աճը: Բացի դրանից՝ պետք է հիմք ընդունվի նաև այն փաստը, որ մի շարք պետություններ արդեն ընդունել են կիբեռանվտանգության ազգային ռազմավարություններ, որոնք կիբեռհարձակումները դիտարկում են որպես ազգային անվտանգության սպառնալիք:

Ավելին՝ արդյունաբերական հեղափոխության պայմաններում թվային տեխնոլոգիաներն արդեն սկսում են օգտագործվել ագրեսիվ նպատակներով⁷⁶: Դա արտահայտվում է նոր ռազմական ստորաբաժանումների ստեղծմամբ, որոնց ուշադրության կենտրոնում են կիբեռգործողությունները, կիբեռհարձակումներից կառավարման համակարգերի պաշտպանությունը և համակարգչային ցանցերի ռազմավարական կառավարումն ու կիրառումը:

Այնուամենայնիվ, եթե կիբեռհարձակումները ճանաչվեն որպես զինված ուժի կիրառում, բաց է մնում այն հարցը, թե ինչ չափանիշներով պետք է գնահատել դրանց հասարակական վտանգը: Արդյոք դրանք հասնում են այն աստիճանի, որ դիտարկվեն որպես ագրեսիա ՄԱԿ-ի կանոնադրության խախտման և Հռոմի Ստատուտի տեսանկյունից:

Բացի դրանից՝ ևս մեկ անգամ մատնանշենք, որ այժմ հատկապես կարևոր է հստակեցնել

⁷⁵ How is the term “armed conflict” defined in international humanitarian law?: ICRC opinion paper. International Review of the Red Cross. 2024;106(925):497-522. doi:10.1017/S1816383124000122

⁷⁶ Tanga, O.; Akinradewo, O, *et al.* (2022). Cyber attack risks to construction data management in the fourth industrial revolution era: a case of Gauteng province, South Africa. Journal of Information Technology in Construction (ITcon), Vol. 27, pg. 845-863, DOI: 10.36680/j.itcon.2022.041

տեղեկատվական ինքնիշխանության իրավական հայեցակարգը տեղեկատվական տարածքի նկատմամբ, որն այսօր դառնում է պետությունների ազգային անվտանգության անբաժանելի բաղադրիչը⁷⁷: ՀՀ ՔՕ-ն ներկայում սահմանափակվում է միայն ֆիզիկական ուժի կիրառմամբ (օրինակ՝ ռմբակոծում, օկուպացիա, ներխուժում և այլն) և չի անդրադառնում այն փաստին, որ ժամանակակից ազդեցիկ կարող է դրսևորվել նաև կիբեռնոարձակումների, կիբեռնոօկուպացիայի կամ տեղեկատվական միջամտությունների ձևով, ինչը օր օրի ավելի արդիական է դառնում և պահանջում է համապատասխան իրավական արձագանք⁷⁸:

5. Ազդեցիկի հանցագործության երկակի պատասխանատվության խնդիրը

Ազդեցիկի հանցագործությունը միջազգային իրավունքի համատեքստում հանդիսանում է մի առանձնահատուկ սուր իրավական և տեսական խնդիր՝ կապված պատասխանատվության երկակիության երևույթի հետ: Էսոսքը վերաբերում է պետական պատասխանատվության (միջազգային հանրային իրավունքի շրջանակում) և անհատական քրեական պատասխանատվության (միջազգային քրեական իրավունքի շրջանակում) միաժամանակյա գոյությանը: Այս լարումն առավել ընդգծված է կիբեռնազդեցիկի համատեքստում, երբ գործողությունները կարող են իրականացվել գաղտնի, սահմաններից դուրս և հաճախ առանց հստակ վերագրելիության հնարավորության:

ՀՀ-ի նման պետության համար, որը գործում է անկայուն աշխարհաքաղաքական միջավայրում և միաժամանակ ունի զարգացող, սակայն թվայնացման տեմպերով աճող ենթակառուցվածքներ, պատասխանատվության այս երկակիության հետևանքները ոչ միայն տեսական են, այլ նաև ուղղակի գործնական բնույթ ունեն:

Միջազգային իրավունքի համաձայն՝ պետությունը կարող է ենթարկվել պատասխանատվության կիբեռնազդեցիկի գործողությունների համար, եթե դրանք խախտում են այլ պետության ինքնիշխանությունը կամ քաղաքական անկախությունը, նույնիսկ այն դեպքում, երբ գործողությունները իրականացվել են միջնորդ կառույցների կամ արտաքինից անկախ թվացող դերակատարների միջոցով: Միևնույն ժամանակ, քաղաքական կամ ռազմական իշխանություն ունեցող պաշտոնյաները կարող են ենթարկվել քրեական հետապնդման Հռոմի Ստատուտի շրջանակում, եթե իրենք ծրագրել կամ նախաձեռնել են նման գործողությունները:

Այսպիսով, ձևավորվում է պատասխանատվության երկակի ռեժիմ, որը ընդգրկում է իրավունքի երկու սուբյեկտների՝ պետության և անհատի՝ և կարգավորվում է հանրային իրավունքի երկու տարբեր ճյուղերով՝ միջազգային պետական պատասխանատվության իրավունքով և միջազգային քրեական իրավունքով:

Հատկապես ՀՀ-ի համար, սրընթաց զարգացող թվային միջավայրում, գործողությունների իրավական վերագրելիության անորոշությունը լուրջ դժվարություններ է առաջացնում: Օրինակ՝ կիբեռնոարձակումները կարող են իրականացվել ոչ պետական դերակատարների, մասնավոր սուբյեկտների կամ երրորդ կողմերի կողմից, ինչն էապես բարդացնում է պետության վերագրելիության հնարավորությունը: Եթե կիբեռնագործողության հետևանքները համարժեք են ուժի կիրառմանը կամ ազդեցիկի ակտին, սակայն այդ գործողությունները հնարավոր չէ ուղղակիորեն կապել պետական իշխանությունների հետ, արդյոք արդարացված կլինի

⁷⁷ Vardanyan, L., Kocharyan, H., Hamul'ák, O., Kerikmäe, T. (2023). Digital Sovereignty in the EU: Searching for Legal Mechanisms for Marking the Borders. In: Ramiro Troitiño, D., Kerikmäe, T., Hamul'ák, O. (eds) Digital Development of the European Union. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-27312-4_14

⁷⁸ Ophardt, J.A. (2010). Cyber Warfare and the Crime of Aggression: The Need for Individual Accountability on Tomorrow's Battlefield, 9 Duke Law & Technology Review 1-28 (2010).

պետության միջազգային պատասխանատվության ենթարկումը, և հնարավոր կլինի արդյոք քրեական պատասխանատվություն սահմանել անհատների համար՝ հաշվի առնելով «արդյունավետ վերահսկողության» պահանջն ու բարձր ապացուցողական շեմը:

Ավելին, այստեղ կարող են առաջանալ բարդություններ, կապված ստեղծման ոչ դիտավորյալ բնույթի կամ *non bis in idem* սկզբունքի հետ: Կարող է լինել իրավիճակ, երբ պետությունը ենթարկվի միջազգային իրավական պատասխանատվության մի մեխանիզմով՝ կիբեռագրեսիայի գործողության համար, իսկ միևնույն ժամանակ անհատը՝ մեկ այլ քրեական մեխանիզմով: Չնայած այն հանգամանքին, որ այս երկու պատասխանատվության ձևերը ֆորմալ առումով պատկանում են տարբեր իրավական համակարգերի՝ միջպետական պատասխանատվության և անհատական քրեական հետապնդման, դրանց բովանդակային հատումը կարող է լրջորեն խաթարել իրավական ընթացակարգերի օբյեկտիվությունը՝ հատկապես քաղաքականացմամբ պայմանավորված պայմաններում:

ՀՀ-ի համար, որն ակտիվորեն իրականացնում է իր քրեական օրենսդրության ներդաշնակեցում միջազգային ստանդարտների հետ, այդ թվում՝ ագրեսիայի քրեականացման ուղղությամբ, վերոնշյալ խնդիրներն ունեն առանցքային նշանակություն: Պետությունն անխուսափելիորեն պետք է մշակի հստակ մոտեցումներ՝ կիբեռագրծողությունների իրավական կարգավորման վերաբերյալ, ապահովի միջազգային պարտավորությունների կատարումը, արդյունավետ կիրառի ներքին քրեական հետապնդման մեխանիզմները և միաժամանակ հաշվի առնի երկակի պատասխանատվության համակարգում առկա քաղաքական ճնշումների կամ մանիպուլյացիաների վտանգները՝ հատկապես մի ժամանակաշրջանում, երբ տեղեկատվական պատերազմները, կիբեռլրտեսությունն ու թվային հարձակումները դարձել են ժամանակակից հակամարտությունների նոր պրակտիկա:

6. Պետության ինքնապաշտպանության իրավունքը՝ զինված ուժի իրավաչափ կիրառման խնդիրը

ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 51-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ յուրաքանչյուր անդամ պետության անհատական կամ համատեղ ինքնապաշտպանություն իրականացնելու իրավունքը, եթե նրա վրա զինված հարձակում է կատարվել: Սույն դրույթի համաձայն՝ զինված ուժի գործադրումն օրինական է համարվում միայն այն դեպքում, եթե այն՝

- 1) պատասխան է այն ագրեսիային, որն արդեն տեղի է ունեցել,
- 2) համարժեք է իր ծավալով և կատարվում է ժամանակին:

Սակայն միջազգային իրավունքի տեսության և պետությունների միջազգային հարաբերությունների պրակտիկայում շարունակում է քննարկվել կանխարգելիչ (պրեվենտիվ) ինքնապաշտպանության իրավաչափության հարցը⁷⁹: Նման իրավիճակում պետությունը զինված ուժերը կիրառում է մեկ այլ պետության դեմ՝ հնարավոր ագրեսիան կանխելու նպատակով, երբ վտանգն ընկալվում է որպես անհետաձգելի: Որպես օրինակ՝ գիտության մեջ հաճախ բերվում է 1981 թվականին Իսրայելի կողմից Իրաքի ատոմային ռեակտորի նախնական ռմբակոծումը⁸⁰: Չնայած ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհուրդը միջադեպը որակել է որպես ագրեսիա, իրավիճակը ցույց է տվել, թե որքան դժվար է հստակ տարբերել ագրեսիան և հնարավոր ագրեսիայից ինքնապաշտպանությունը:

⁷⁹ Henderson, C. (2018). Preventative Self-Defence. In *The Use of Force and International Law* (pp. 274–307). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.

⁸⁰ Mallison, W.T. & Mallison, S.V. (1982). The Israeli Aerial Attack of June 7, 1981 upon the Iraqi Nuclear Reactor: Aggression or Self-Defense?, 15 *Vanderbilt Law Review* 417 (1982) Available at: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vjtl/vol15/iss3/1>

Այսինքն՝ ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 51-րդ հոդվածի լայն մեկնաբանությունը, որը փորձում է օրինականացնել կանխարգելիչ ինքնապաշտպանությունը, իրավական երկակիություն է առաջացնում հնարավոր հետևանքների գնահատման մեջ: Մի կողմից, նման մոտեցումը կարող է դառնալ ագրեսիվ գործողությունների քողարկված արդարացում, երբ պետությունը, ապավինելով հնարավոր սպառնալիքին, իրականում անցնում է ագրեսիվ հարձակման: Մյուս կողմից, պետք է հաշվի առնել, որ ժամանակակից տեխնոլոգիաները թույլ են տալիս միանվագ հարվածով լրջագույն վնաս հասցնել մեկ այլ պետության ռազմական ենթակառուցվածքին, ինչը կարող է փաստացի բացառել այդ պետության կողմից հետագա պատասխան գործողությունների հնարավորությունը: Այսպիսով, հարձակողական ինքնապաշտպանության գաղափարը շարունակում է վիճելի մնալ միջազգային իրավունքում՝ դառնալով սահմանային գոտի ագրեսիայի և ինքնապաշտպանության միջև, ինչը լուրջ խնդիր է ագրեսիայի հանցագործության իրավական որակման տեսանկյունից:

Հարկ է նշել, որ կիրառելի իրենց բնույթով հաճախ կարող են չհամապատասխանել ավանդական «զինված հարձակման» չափանիշին, քանի որ դրանք սովորաբար չեն ուղեկցվում ֆիզիկական ուժի կիրառությամբ, այնուամենայնիվ, նրանք կարող են բերել նույնքան խոշոր հետևանքների՝ պետական կառավարման, էներգետիկ, առողջապահական կամ ֆինանսական ոլորտների ծայրահեղ խափանումների և նույնիսկ մարդկային զոհերի: Արդյունքում առաջանում է տրամաբանական խնդիր՝ արդյոք պետությունը կարող է կիրառել ուժ, եթե կիրառելի չի հանգեցրել անմիջական մարդկային զոհերի, բայց սպառնացել է կենսական ենթակառուցվածքների ֆունկցիաներին: Բացի դրանից՝ կիրառելի այլ առանձնահատկությունն է հարձակման աղբյուրի և հեղինակության բնույթի անորոշությունը. հաքերային խմբավորումները, ոչ պետական սուբյեկտները կամ համակարգված պրոքսիները թույլ են տալիս իրական հարձակում իրականացնողին՝ պետությանը կամ այլ սուբյեկտներին, մնալ անանուն կամ դժվարավերահսկելի: Այս դեպքում շատ բարդ է հաստատել, թե ով է պատասխանատուն՝ առանց որի ինքնապաշտպանության իրավաչափության հենարանը թուլանում է: Ինքնապաշտպանությունը կիրառելի պատասխանների տեսքով կարող է դրսևորվել ոչ միայն ֆիզիկական ուժով, այլև հակահարձակումների միջոցով՝ հարձակման աղբյուրը չեզոքացնելու, տվյալների վերականգնման կամ վնասների կանխարգելման նպատակով, սակայն այստեղ էլ իրավական սահմանը բարդ է՝ որտեղ է ավարտվում օրինական կիրառելի կայի հարթությունը և սկսվում կիրառելի ագրեսիայի կամ այլ պետության ինքնիշխանության նկատմամբ ագրեսիայի ռեժիմը:

7. Մարդասիրական (հումանիտար) միջամտության զինված ուժի իրավաչափ կիրառման խնդիրը

Հումանիտար միջամտության ֆենոմենը, հանդիսանալով միջազգային իրավունքի տեսության և պետությունների փոխհարաբերությունների պրակտիկայում լայնորեն հայտնի գործընթաց, ենթադրում է մեկ պետության կողմից զինված ուժի կիրառում մեկ այլ պետության տարածքում⁸¹: Դա կատարվում է առանց վերջինիս համաձայնության՝ հումանիտար աղետը կանխելու կամ կասեցնելու նպատակով⁸²: Նշենք, որ այսօր նույնիսկ ակտիվորեն քննարկ-

⁸¹ *McCabe, A.H.* (2014). Balancing “Aggression” and Compassion in International Law: The Crime of Aggression and Humanitarian Intervention, 83 *Fordham L. Rev.* 991 (2014). Available at: <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol83/iss2/20>

⁸² *Ruys, T.* (2018). Criminalizing Aggression: How the Future of the Law on the Use of Force Rests in the Hands of the ICC, *European Journal of International Law*, Volume 29, Issue 3, August 2018, Pages 887–917, <https://doi.org/10.1093/ejil/chy053>

վում է *Responsibility to Protect* հայեցակարգը, որը գիտության մեջ կարելի է դիտարկել որպես հումանիտար ինտերվենցիայի նոր դրսևորում⁸³ : Այն կարող է վերաբերել ցեղասպանության քաղաքականության, մարդու իրավունքների պաշտպանության, էթնիկ զտումների կամ քաղաքացիական պատերազմի հետևանքների կանխարգելմանը կամ դադարեցմանը: Իր էությանմը՝ մարդասիրական (հումանիտար) միջամտությունն այն գործողությունն է, որի միջոցով մի պետություն փորձում է հասնել մարդասիրական նպատակներին՝ մեկ այլ պետության տարածքում զինված ուժ կիրառելով: Իրավական տեսանկյունից, եթե ելնենք ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 3314 բանաձևում տրված ագրեսիայի իրավական սահմանումից, ապա նման միջամտությունը կարող է դիտարկվել որպես ագրեսիա: Դա կարող է լինել այն դեպքում, երբ խախտվում է տվյալ պետության ինքնիշխանությունը, տարածքային ամբողջականությունը և քաղաքական անկախությունը, և եթե ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհուրդն արձանագրում է միջազգային խաղաղության խախտման փաստը: Սակայն, այս կոնտեքստում անհասկանալի է մնում մարդու իրավունքների պաշտպանության կամ պետական ինքնիշխանության պահպանման նախապատվությունների հարցը:

Մի կողմից, միջազգային իրավունքը շեշտը դնում է հենց պետական ինքնիշխանության անսասանության վրա: Դա հանգեցնում է իրավիճակների, երբ միջազգային հանրությունը մնում է անգործուն և ի վիճակի չէ կանխել հումանիտար աղետները, մինչդեռ դրանք կարող էին կանխվել պատշաճ և ժամանակին զինված միջամտության պարագայում: Մյուս կողմից, մարդասիրական նպատակների առաջնահերթությունը, եթե այն չի ուղեկցվում միջազգային իրավական վերահսկողությամբ, կարող է վերածվել քաղաքական շահերից բխող միջամտության և չարաշահումների գործիքի: Մասնավորապես, որոշ պետություններ կարող են վկայակոչել մարդասիրական նպատակներ, բայց փաստացի հետապնդել աշխարհաքաղաքական և/կամ գաղափարական շահեր: Իրավիճակը բարդանում է նաև այն դեպքում, երբ նման մարդասիրական միջամտությունն իրականացվում է առանց ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի թույլտվության: Այս դեպքում դա կարող է *de facto* վերածվել այլ պետության ներքին գործերին միջամտության, նույնիսկ եթե այն իրականացվում է մարդու իրավունքների պաշտպանության նպատակով:

Միևնույն ժամանակ, հնարավոր է նաև մի իրավիճակ, երբ պետությունը, մարդասիրական նպատակներով զինված միջամտություն իրականացնելով, ի վերջո խախտի մեկ այլ պետության ինքնիշխանությունն ու անկախությունը, բայց այդ գործողությունները չդիտարկվեն որպես ագրեսիա, քանի որ դրանք չեն հասնում միջազգային վտանգի մակարդակի, որը հնարավոր կլինի դիտարկել որպես ՄԱԿ-ի Կանոնադրության ակնհայտ խախտում: Այսինքն՝ մարդասիրական միջամտության իրավաչափության հարցը շարունակում է մնալ միջազգային իրավունքի ամենաբարդ և հակասական հարցերից մեկը: Սա նախևառաջ պահանջում է հստակ միջազգային իրավական չափանիշների սահմանում՝ քաղաքական շահարկումները կանխելու, ինչպես նաև մարդասիրական լայնածավալ ճգնաժամերի պայմաններում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը երաշխավորելու համար: Ավելին՝ հարց է առաջանում՝ արդյոք կիրառելի են իրավունքի սահմանները կարող են դիտվել որպես մարդասիրական միջամտության միջոց կամ *Responsibility to Protect*-ի միջոց⁸⁴: Առանց միջազգային իրավական հստակ մեխա-

⁸³ Hall, B., & Khudayberdieva, N. (2019). International Law and the Responsibility to Protect. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. Available at: <https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-231>.

⁸⁴ Neilsen, R. (2023). Coding protection: 'cyber humanitarian interventions' for preventing mass atrocities, International Affairs, Volume 99, Issue 1, January 2023, Pages 299–319, <https://doi.org/10.1093/ia/iac261>

նիզմների և վերահսկման, նման կիրառմիջամտությունը հեշտությամբ կարող է վերաժվել քաղաքական շահարկման և ուժի չարաշահման միջոցի, հատկապես եթե այն իրականացվում է միակողմանիորեն՝ առանց ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի թույլտվության:

8. Ազրեսիան որպես շարունակվող հանցագործություն

Հատկապես կարևոր է արդարադատության իրականացման խնդիրը շարունակվող հանցագործություններին, քանի որ ՄՔԴ-ը իրավասությունը *ratione temporis* սահմանափակված է: Ըստ Հռոմի Ստատուտի 11-րդ հոդվածի 1-ին կետի նախատեսվում է, որ ՄՔԴ-ի իրավասությունը տարածվում է միայն այն հանցագործությունների վրա, որոնք կատարվել են այդ պայմանագրի ուժի մեջ մտնելուց հետո, այսինքն՝ 2002 թվականից սկսած: Մինևույն ժամանակ՝ ազրեսիայի հանցագործության նկատմամբ կիրառվում են լրացուցիչ սահմանափակումներ՝ համաձայն Ստատուտի 15-րդ bis հոդվածի:

Իրավասության սահմանափակումները տարածվում են նաև այն հանցագործությունների վրա, որոնք կատարվել են մինչև Հռոմի Ստատուտի ուժի մեջ մտնելը տվյալ պետության համար, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ պայմանագրի կողմ չհանդիսացող պետությունը համաձայն է ՄՔԴ իրավասության հետ՝ Ստատուտի 12-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն: Այս համատեքստում ընդգծվում է ICC-ASP/16/Res բանաձևի ընդունումից հետո ազրեսիան որպես շարունակական հանցագործություն դիտարկելու իրավաչափությունը, ինչպես նաև ՄՔԴ իրավասության հնարավոր տարածումը ազրեսիայի ակտերին, որոնք սկսվել են մինչև դատարանի իրավասության ի հայտ գալը⁸⁵:

Դատելով վերը նշված իրավական սահմանումներից՝ կարելի է ենթադրել, որ ազրեսիան կարող է դիտվել որպես շարունակական հանցագործություն⁸⁶, բայց *կարող է ձևակերպումն արդեն մատնանշում է հնարավոր իրավական տարածայնությունների հնարավորության*: Խնդիրը նրանում է, որ ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 3314 բանաձևի 3-րդ հոդվածում և Հռոմի Ստատուտում նշված գործողությունները միշտ չէ, որ երկարատև են: Օրինակ՝ զինված ներխուժումը և ուժեղացումը կարող են դիտվել որպես մեկանգամյա գործողություն և, հետևաբար, չեն համարվում շարունակվող հանցագործություն: Բայց մինևույն ժամանակ՝ ռազմական օկուպացիան, որը նույնպես ներառված է ազրեսիայի ձևերի ցանկում, շարունակական բնույթ է կրում, քանի որ դրանց դադարեցումը հնարավոր է օկուպացված տարածքի ազատագրմամբ:

Հանցագործության օբյեկտը չի կարող «անհետանալ», և սուբյեկտիվ կողմի փոփոխությունը (օրինակ՝ նոր կառավարության ստեղծումը) ինքնին չի հանգեցնում հանցագործության դադարեցմանը, քանի դեռ այդ փոփոխությունը չի ուղեկցվում գործողությունների դադարեցմամբ: Օրինակ՝ նավահանգիստների կամ ավերի արգելափակումը (շրջափակումը) իր էությամբ կարելի է համարել շարունակական հանցագործություն: Նույնը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ այլ պետության տարածքն օգտագործվում է հարձակման համար, որի ավարտը կախված է պետության տարածքի օգտագործման դադարեցումից:

Ամենադժվար հարցերից մեկը վերաբերում է անկանոն զինված խմբավորումների օգտա-

⁸⁵ Resolution ICC-ASP/16/Res.5 Adopted at the 13th plenary meeting, on 14 December 2017, by consensus ICC-ASP/16/Res.5 Activation of the jurisdiction of the Court over the crime of aggression. https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Resolutions/ASP16/ICC-ASP-16-Res5-ENG.pdf

⁸⁶ Кантур Р.А. Агрессия как деящееся преступление в свете принятия резолюции ICC-ASP/16/Res.5 Ассамблеей государств-участников Римского статута Международного уголовного суда // Международное право и международные организации / International Law and International Organizations. 2018. № 2. С. 32-41. DOI: 10.7256/2454-0633.2018.2.25158 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=25158

գործմանը, որոնք համարվում են ագրեսիայի ձև միայն այն դեպքում, եթե նրանք կատարում են այնպիսի լրջության հանցագործություններ, որոնք համարժեք են ագրեսիայի այլ ձևերի: Սակայն այստեղ հստակ չափանիշներ նույնպես սահմանված չեն:

Այս վերլուծությունից հետևում է, որ ագրեսիայի որոշ ձևեր կարող են դիտվել որպես շարունակական հանցագործություններ, ինչը հնարավորությունների պատուհան է բացում ՄՔԴ-ի իրավասությունը նման գործողությունների նկատմամբ տարածելու համար, նույնիսկ եթե այդ գործողությունները սկսվել են մինչև ՄՔԴ-ի իրավասության ուժի մեջ մտնելը, բայց դեռ ավարտված չեն:

Այս մոտեցումը հիմնավորվում է հետևյալով՝

- Շարունակվող հանցագործության հիմնական նշաններից մեկն այն է, որ հանցագործությունը շարունակվում է մինչև դրա վերջնական դադարեցումը, Հետևաբար, ՄՔԴ-ի իրավասությունը կարող է ընդլայնվել:

- Ագրեսիայի ժամանակ հաճախ են տեղի ունենում շարունակական հանցագործություններ (*reiterato delicto*), որոնք «սնուցում» են այս հանցագործությունը և իրավաբանորեն արդարացնում դրա շարունակական ընթացքը:

- Վաղեմության ժամկետների հաշվարկը սահմանափակ չէ, քանի դեռ հանցագործությունը շարունակվում է, ինչը նույնպես խոսում է այս տեսության օգտին:

Արդյունքում, եթե իրավաբանորեն հնարավոր է ցույց տալ, որ ագրեսիան շարունակում է գործել տվյալ պահին (օրինակ՝ օկուպացիայի շարունակություն, ռազմական ներկայություն, շրջափակման առկայություն և այլն), ՄՔԴ-ի իրավասության կիրառումը համարժեք և անհրաժեշտ է միջազգային արդարադատության և խաղաղության ապահովման համար:

Բացի դրանից՝ նշենք, որ կիբեռհարձակումները, ի տարբերություն ավանդական զինված ներխուժման կամ ռմբակոծության, հաճախ իրականանում են փուլ առ փուլ՝ ընդգրկելով պետական կառավարման համակարգերի խափանում, կարևոր ենթակառուցվածքների փաստում, տնտեսական համակարգի կաթված, սոցիալական անկայունության հրահրում և տեղեկատվական մանիպուլյացիաներ: Այս ամենը կարող է տեղի ունենալ շաբաթների, ամիսների կամ նույնիսկ տարիների ընթացքում, ինչն առավել հստակեցնում է կիբեռհարձակման շարունակական բնույթը:

Ավելին՝ Հռոմի Ստատուտի 8bis հոդվածը ագրեսիայի հանցագործության համար պահանջում է, որ ուժի ակտը լինի ըստ իր *բնույթով, ծանրությամբ և ծավալով* ՄԱԿ-ի Կանոնադրության *ակնհայտ խախտում*: Սովորաբար իրավակիրառ պրակտիկան հիմնվում է այն հարցի վրա, թե արդյոք կոնկրետ գործողությունը հասնում է այդ «ծանրության շեմին» (*threshold of gravity*): Սակայն կիբեռհարձակումների պարագայում այդ շեմը կարող է ձևավորվել ոչ թե մեկանգամյա գործողության, այլ կուտակային հետևանքների միջոցով, ինչն արդեն իսկ պահանջում է դոկտրինալ վերանայում: Այսինքն՝ առանձին կիբեռհարձակումը (օրինակ՝ տվյալների գողություն կամ DDoS հարձակում) կարող է չհամարվել կիբեռագրեսիա, սակայն նմանօրինակ բազմակի գործողությունների շղթան, եթե դրանք համակարգված են, համակարգվում են պետական մակարդակով և ուղղված են մեկ այլ պետության սուվերենության խաթարմանը, կարող է գնահատվել որպես ագրեսիայի շարունակվող հանցավոր վարքագիծ: Այսինքն՝ շարունակվող հանցագործության որակումը միջազգային քրեական իրավունքում թույլ է տալիս ընդլայնել նաև հանցանքի քննության ժամանակային իրավասությունը, այդ թվում՝ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը այն դեպքերում, երբ հանցավոր վարքագիծը սկիզբ է առել մի փուլում, երբ պետությունը կամ միջազգային ատյանը դեռևս չունեն իրավասություն, սակայն հանցագործությունը շարունակվել է իրավա-

սության ձեռքբերումից հետո: Այս տեսանկյունից, եթե օրինակ՝ ՀՀ-ում Հռոմի Ստատուտը ուժի մեջ մտել է X թվականին, իսկ կիբեռհարձակումները սկսել են X-ից առաջ և շարունակվել X-ից հետո, ապա վերջիններիս շարունակական բնույթը կարող է իրավաբանորեն հիմք հանդիսանալ՝ ներառելու դրանք քրեական հետապնդման գործընթացում: Իհարկե, կիբեռհարձակումների համատեքստում քրեական պատասխանատվության հստակեցումը բարդանում է մի շարք գործոններով, օրինակ՝ անանունության բարձր մակարդակ (*attribution problem*), հիբրիդային դերակատարների ներգրավվածություն (պետական և ոչ պետական), տարածաշարքային դիվերսիվիկացիա և այլն: Այնուամենայնիվ, մեր կարծիքով, շարունակվող ագրեսիայի որակումը, սակայն, կարող է թույլ տալ իրավականորեն համադրել մի շարք առանձին գործողություններ մեկ միասնական հանցավոր գործողության շրջանակում՝ ձևավորելով ինտեգրված քրեական պատասխանատվության հիմք:

Եզրակացություն

Իրավական վերլուծությունն արձանագրում է, որ ագրեսիայի հանցագործության իրավական կառուցվածքը շարունակում է մնալ բարդ ու բազմաշերտ՝ պայմանավորված ինչպես նյութական իրավունքի, այնպես էլ իրավակիրառման մեխանիզմների բացերով և քաղաքական կոնտինգենտով: Օրինակ՝ ագրեսիայի որոշ ձևերի շարունակական բնույթը իրավական տեսանկյունից հիմք է ստեղծում ՄՔԴ-ի *ratione temporis* իրավասության ավելի լայն կիրառման համար: Թեև Հռոմի Ստատուտն ընդգծում է ՄՔԴ-ի իրավասության ժամանակային սահմանափակումը, այնուամենայնիվ՝ շարունակական հանցագործությունների նկատմամբ այդ սահմանափակումը կարող է դիտարկվել իբրև սկսման պահով պայմանավորված, այլ ոչ թե ավարտման: Այդ իմաստով՝ այն ագրեսիվ արարքները, որոնք դեռ չեն դադարել (օրինակ՝ օկուպացիա, շրջափակում, ռազմական ներկայություն և այլն), կարող են իրավաչափ կերպով ընկնել ՄՔԴ-ի իրավասության շրջանակում՝ նույնիսկ եթե դրանց սկիզբը նախորդել է ՄՔԴ-ի իրավասության ակտիվացմանը:

Հետազոտությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ ժամանակակից միջազգային հարաբերություններում ագրեսիայի դրսևորման ձևերը զգալիորեն տարբերվում են դասական պատկերացումներից: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է վերանայել ագրեսիայի հանցակազմի շրջանակը՝ ներառելով ոչ միայն ֆիզիկական ուժի կիրառման դեպքերը, այլև տեղեկատվական միջամտությունները, կիբեռհարձակումները և հիբրիդային բնույթի պատերազմները:

Բացի դրանից՝ կարևորվում է *պեպուլյաթս* իրավահրավական կատեգորիայի մեկնաբանման միասնական մոտեցման ձևավորումը, մասնավորապես՝ ագրեսիայի հանցակազմի կիրառման նպատակներով: Նպատակահարմար է հենվել միջազգային իրավունքի սուբյեկտայնության դեկլարատիվ մոդելի վրա, քանի որ կոնստիտուտիվ մոտեցումը ստեղծում է կիրառման բարդություններ, մասնավորապես՝ այնպիսի դեպքերում, ինչպիսին կարող է լինել, օրինակ՝ Արցախի Հանրապետության միջազգային իրավական կարգավիճակի խնդիրը Ադրբեյջանի կողմից հնարավոր ագրեսիայի կիրառման համատեքստում:

Չնայած նրան, որ ՀՀ ՔՕ-ի 149-րդ հոդվածի միջոցով նախատեսվել է ագրեսիայի հանցագործության ներմուծումը ազգային օրենսդրություն, սակայն դրա գործնական արդյունավետությունը սահմանափակվում է վերոնշյալ տեսական և գործնական բացերի առկայությամբ: Այս խնդիրների հաղթահարման ուղղությամբ նպատակահարմար է բարեփոխել օրենսդրական կարգավորումները՝ դրանք համապատասխանեցնելով ժամանակակից միջազգային իրավական պրակտիկայի պահանջներին՝ ներառելով նաև կիբեռանվտանգության և տեղեկատվական ինքնիշխանության պաշտպանության իրավական մեխանիզմներ:

Ամփոփագիր: Սույն հոդվածում քննարկվում է միջազգային քրեական իրավունքի շրջանակում ագրեսիայի հանցագործության համար պատասխանատվություն սահմանելու խնդիրները: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում ագրեսիայի հանցագործության իրականացմանը կիրեռհարձակումների միջոցով՝ այսինքն՝ կիրեռագրեսիային: Բացի դրանից՝ քննարկվում է նաև ագրեսիայի շարունակական հանցագործություն լինելու հնարավորությունը: Հեղինակը, վերլուծելով Հռոմի Ստատուտի 8bis հոդվածի հատկանիշները, եզրակացնում է, որ 8bis հոդվածով նախատեսված հանցակազմը էապես բարդացնում են այդ դրույթների կիրառումը կիրեռագրեսիայի նկատմամբ: Միաժամանակ, հոդվածի հեղինակը փաստում է կիրեռհարձակումներով իրականացված ագրեսիայի հանցագործության ներառման հնարավորությունն ու նույնիսկ դրա անհրաժեշտությունը՝ հաշվի առնելով ժամանակակից անվտանգության սպառնալիքները:

Annotation. This article discusses the challenges of establishing responsibility for the crime of aggression within the framework of international criminal law. Special attention is given to the commission of the crime of aggression through cyberattacks – that is, to cyber aggression. In addition, the article explores the possibility of aggression being considered a continuing crime. By analyzing the elements of Article 8 bis of the Rome Statute, the author concludes that the legal construction provided in Article 8 bis significantly complicates its application to acts of cyber aggression. At the same time, the author argues for both the possibility and even the necessity of including cyber-based acts of aggression under the crime of aggression, taking into account modern security threats.

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются проблемы установления ответственности за преступление агрессии в рамках международного уголовного права. Особое внимание уделяется осуществлению преступления агрессии посредством кибератак, т.е. киберагрессии. Кроме того, анализируется возможность квалификации агрессии как продолжаемого преступления. Автор, анализируя признаки статьи 8 bis Римского статута, приходит к выводу, что предусмотренный данной статьей состав преступления существенно осложняет применение соответствующих положений к киберагрессии. Вместе с тем автор статьи обосновывает возможность и даже необходимость включения агрессии, осуществляемой посредством кибератак, в сферу действия преступления агрессии с учётом современных угроз безопасности.

Բանալի բառեր - միջազգային քրեական իրավունք, ագրեսիա, կիրեռագրեսիա, կիրեռհարձակում, գինված ուժի կիրառում, ագրեսիայի ակտ:

Keywords: *International criminal law, aggression, cyber aggression, cyberattack, use of armed force, act of aggression.*

Ключевые слова: *Международное уголовное право; агрессия; киберагрессия; кибератака; применение вооруженной силы; акт агрессии.*

Օգտագործված գրականության ցանկ

- 1) A Zimmermann, (2012). ‘Amending the Amendment Provisions of the Rome Statute: The Kampala Compromise on the Crime of Aggression and the Law of Treaties’. *JICJ*, 2012, N 10, p. 209.
- 2) Baek B-S. (2006). ‘The Definition and Jurisdiction of the Crime of Aggression and the International Criminal Court’. *Cornell Law School Graduate Student Paper*. 2006. N 19., p. 25.
- 3) Buzard, K.; Graham, B.A.T; Horne, B. (2017). ‘Unrecognized States: A Theory of Self-Determination and Foreign Influence’. *The Journal of Law, Economics, and Organization*, Vol. 33, Issue 3, August 2017, pp. 578–611, <https://doi.org/10.1093/jleo/eww017>
- 4) Cajjal, A., dos Santos, *et al.* (2023). ‘The United Nations Security Council in the 21st Century: Evaluating its Design and Structure’. *OxJournal*. Available at: <https://www.oxjournal.org/the-united-nations-security-council->

in-the-21st-century-evaluating-its-design-and-structure/

- 5) Cao, R. (2019). 'Sovereignty, The Core Tenant of Public International Law?' (March 19, 2019). Available at: <https://ssrn.com/abstract=3355874>.
- 6) Casey-Maslen, S. (2021). 'Jus ad Bellum, Aggression, and the Right to Life. The Right to Life under International Law: An Interpretative Manual'. *Cambridge University Press*. pp. 122–140. ISBN 978-1-108-49478-6.
- 7) Cassese, A. (2008). 'International Criminal Law, 2nd edn (Oxford University Press, 2008); Cassese International Criminal Law' / Rev. by A. Cassese and others. Oxford, 2013. P. 141;
- 8) Cryer, R. (2006). 'International Criminal Law vs State Sovereignty: Another Round?' *The European Journal of International Law*, Vol. 16, No. 5. Available at: www.ejil.org/pdfs/16/5/333.pdf
- 9) Dinstein, Y. (2017). 'War, Aggression and Self-Defence' (6th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- 10) Fratini, S., Hine, E., Novelli, C. *et al.* (2024). 'Digital Sovereignty: A Descriptive Analysis and a Critical Evaluation of Existing Models'. *DISO* 3, 59 (2024). <https://doi.org/10.1007/s44206-024-00146-7>
- 11) Fremuth, M.L. (2022). 'The Crime of Aggression and the Prohibition of the Use of Force—Reflections on the Relationship between the Rome Statute and General Public International Law'. In: Bock, S., Conze, E. (eds) *Rethinking the Crime of Aggression*. T.M.C. Asser Press, The Hague. https://doi.org/10.1007/978-94-6265-467-9_10
- 12) Fruhlinger, J. (2022). 'Stuxnet explained: The first known cyberweapon'. *CSO, Analysis*. Available at: <https://www.csoonline.com/article/562691/stuxnet-explained-the-first-known-cyberweapon.html>; See also:
- 13) Gábris, T., Hamul'ák, O. (2023). 'Digital Sovereignty or Sovereignty with Digital Elements?'. In: Ramiro Troitiño, D., Kerikmäe, T., Hamul'ák, O. (eds) *Digital Development of the European Union*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-27312-4_16; Zhuk, A. (2023). *Virtual Sovereignty: Examining the Legal Status of Micronations in Cyberspace Through the Case of the Republic of Errant Menda Lerenda*. *DISO* 2, 45 (2023). <https://doi.org/10.1007/s44206-023-00067-x>
- 14) Grzebyk, P. (2023). 'Crime of Aggression against Ukraine: The Role of Regional Customary Law', *Journal of International Criminal Justice*, Volume 21, Issue 3, July 2023, Pages 435–459, <https://doi.org/10.1093/jicj/mqad035>
- 15) Grzybowski, J. (2017). 'To Be or Not to Be: The Ontological Predicament of State Creation in International Law', *European Journal of International Law*, Volume 28, Issue 2, May 2017, Pages 409–432, <https://doi.org/10.1093/ejil/chx031>
- 16) Grover, L. (2016). 'Interpreting the Crime of Aggression'. In: Kreß C, Barriga S, eds. *The Crime of Aggression: A Commentary*. Cambridge University Press; 2016:375–411.
- 17) Hajdin, N.R (2017). 'The Nature of Leadership in the Crime of Aggression: The ICC's New Concern?'. *Int'l Crim. L. Rev.* 2017. N 17. p. 20.
- 18) Hajdin N.R. (2021). 'The actus reus of the crime of aggression'. *Leiden Journal of International Law*. 2021; Vol. 34, No. 2, pp. 489-504. <https://doi.org/10.1017/S0922156521000042>.
- 19) Hall, B., & Khudayberdieva, N. (2019). 'International Law and the Responsibility to Protect'. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Available at: <https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-231>.
- 20) Heller, K.J. (2007). 'Retreat from Nuremberg: The Leadership Requirement in the Crime of Aggression'. *European Journal of International Law*, Vol. 18, Issue 3, June 2007, pp. 477–497, <https://doi.org/10.1093/ejil/chm025>
- 21) Henderson, C. (2018). 'Preventative Self-Defence. In *The Use of Force and International Law*' *Cambridge University Press*, pp. 274–307.
- 22) Khachatryan, D. (2023). 'Transboundary Elements of Crime: A Case of Armenian Ethnic Cleansing before the ICC?'. *Völkerrechtsblog*, 24.11.2023, doi: 10.17176/20231124-093603-0.
- 23) Kumar, A.V. (2024). 'Challenges Facing the Montevideo Convention on the Rights and Duties of States'. *Hull*

Law Review, Vol. 1. pp. 19-24. Available at: <https://www.hlr.wordpress.hull.ac.uk/wp-content/uploads/2024/09/Hull-Law-Review-Vol-1-2023-24-Archana-Challenges-facing-the-Montevideo-Convention.pdf>

24) Lee, H. (2016). ‘DeFining “State” For The Purpose of The International Criminal Court: The Problem Ahead After The Palestine Decision’. *University Of Pittsburgh Law Review*, Vol. 77., <https://doi.org/10.5195/lawreview.2016.405>

25) Luban, D. (2024). ‘The Crime of Aggression: Its Nature, the Leadership Clause, and the Paradox of Immunity’. *Georgetown University Law Center*. Available at: <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3645&context=facpub>

26) Luder, S.R. (2002). ‘The legal nature of the International Criminal Court and the emergence of supranational elements in international criminal justice’. Available at: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/079-092_luder.pdf

27) Mallison, W.T. & Mallison, S.V. (1982). ‘The Israeli Aerial Attack of June 7, 1981 upon the Iraqi Nuclear Reactor: Aggression or Self-Defense?’. *Vanderbilt Law Review*, Vol. 15, p. 417. Available at: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vjtl/vol15/iss3/1>

28) McCabe, A.H. (2014). ‘Balancing “Aggression” and Compassion in International Law: The Crime of Aggression and Humanitarian Intervention’. *Fordham L. Rev.*, Vol. 83, p. 991, Available at: <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol83/iss2/20>

29) McDougal, C. (2013), ‘The Crime of Aggression under the Rome Statue of the International Criminal Court’, *Cambridge University Press*, 2013. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/crime-of-aggression-under-the-rome-statute-of-the-international-criminal-court/A4838ACE82858DDF153A1F71CD29E25B>

30) Merezhko, O. (2020). ‘The Mystery of the State and Sovereignty in International Law’. *St. Louis U. L.J.*, Vol. 64. Available at: <https://scholarship.law.slu.edu/lj/vol64/iss1/4>

31) Miller K. (2014). ‘The Kampala Compromise and Cyberattacks: Can there be an international crime of cyber- aggression?’ *S. Cal. Interdisciplinary L. J.*, N. 23. Available at: <https://gould.usc.edu/why/students/orgs/ilj/assets/docs/6%20-%20Miller.pdf>

32) Neilsen, R. (2023). ‘Coding protection: ‘cyber humanitarian interventions’ for preventing mass atrocities, International Affairs’. Vol. 99, Issue 1, pp. 299–319, <https://doi.org/10.1093/ia/iia261>

33) Nerlich, V. (2017). ‘The Crime of Aggression and Modes of Liability – Is There Room Only for Principals?’ *Harvard Law Journal*. Available at: https://journals.law.harvard.edu/ilj/2017/04/the-crime-of-aggression-and-modes-of-liability-is-there-room-only-for-principals/#_ftn8

34) Ophardt, J.A. (2010). ‘Cyber Warfare and the Crime of Aggression: The Need for Individual Accountability on Tomorrow’s Battlefield’. *Duke Law & Technology Review*, Vol. 9, pp. 1-28.

35) Pelliconi, A.M. (2024). ‘Self-Defence As Remedial Self-Determination: Continuity in Russian Narratives to Justify Imperialism and the Use of Force’. *Neth Int Law Rev*, Vol. 71, pp. 233–260. <https://doi.org/10.1007/s40802-024-00260-w>

36) Petrossian G. (2024). ‘Legal Battles Over Nagorno-Karabakh: A Review of the Jurisprudence to Date’. *American Society of International Law*. Vol. 28. Issue: 11. Available at: <https://www.asil.org/insights/volume/28/issue/11>

37) Rickart, A. (2015). ‘Emerging Issues: To Be or Not to Be, That Is the Statehood Question’. *University of Baltimore Journal of International Law*. Vol. 3: Iss. 2, Article 7. Available at: <https://scholarworks.law.ubalt.edu/ubjil/vol3/iss2/7>

38) Ronen, Y. (2020). ‘Palestine in the ICC: Statehood and the Right to Self-determination in the Absence of Effective Control’. *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 18, Issue 4, pp. 947–966, <https://doi.org/10.1093/jicj/mqaa051>

39) Ruys, T. (2018). ‘Criminalizing Aggression: How the Future of the Law on the Use of Force Rests in the Hands of the ICC’. *European Journal of International Law*. Vol. 29, Issue 3, pp. 887–917, <https://doi.org/10.1093/>

ejil/chy053

40) Sabel R. (2022). 'Is Palestine a State? In: International Law and the Arab-Israeli Conflict'. *Cambridge University Press*; pp. 390-399. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/international-law-and-the-arab-israeli-conflict/is-palestine-a-state/24D4ED9B1AF29E4F16C69020977B5477>

41) Sayapin, S. (2014). 'The Crime of Aggression in the Rome Statute of the International Criminal Court'. In: *The Crime of Aggression in International Criminal Law. T.M.C. Asser Press, The Hague*. https://doi.org/10.1007/978-90-6704-927-6_5

42) Schabas, W. (2017). 'The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute. Oxford Commentaries on International Law'. ISBN: 0191060305, 9780191060304;

43) Schabas, W.A, (2016). 'Crime of aggression/Crime d'agression', *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute, 2nd Edition, Oxford Commentaries on International Law* (2016; online edn, Oxford Law Pro), <https://doi.org/10.1093/law/9780198739777.003.0011>, accessed 21 Oct. 2025.

44) Schabas, W.A, (2016). 'Exercise of jurisdiction over the crime of aggression (Security Council referral)/ Exercice de la compétence à l'égard du crime d'agression (Renvoi par le Conseil de sécurité)', *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute, 2nd Edition, Oxford Commentaries on International Law* (2016; online edn, Oxford Law Pro), <https://doi.org/10.1093/law/9780198739777.003.0020>, accessed 6 Sept. 2025.

45) Scheffer, D. (2017). 'The Missing Pieces in Article 8 bis (Aggression) of the Rome Statute'. Available at: https://journals.law.harvard.edu/ilj/2017/04/the-missing-pieces-in-article-8-bis-aggression-of-the-rome-statute/#_ftn1

46) Sellars, K. (2010). 'Imperfect Justice at Nuremberg and Tokyo'. *European Journal of International Law*, Vol. 21 pp. 1085-1102. Available at: <https://ssrn.com/abstract=1906444>

47) Shikova, N. (2023). 'Statehood and Recognition of Statehood. In: Self-Determination and Secession'. *Springer, Cham*. https://doi.org/10.1007/978-3-031-34322-3_4

48) Steinberg, H., (2024). 'Politics and Justice at the International Criminal Court' (September 23, 2024). *Israel Law Review*, Vol. 57, No. 2. Available at: <https://ssrn.com/abstract=4965347>.

49) Tanga, O.; Akinradewo, O, *et al.* (2022). 'Cyber attack risks to construction data management in the fourth industrial revolution era: a case of Gauteng province, South Africa'. *Journal of Information Technology in Construction (ITcon)*, Vol. 27, pp. 845-863, <https://doi.org/10.36680/j.itcon.2022.041>

50) Tataryn, A., Ertürk, E. (2021). 'Unrecognised States: The Necessary Affirmation of the Event of International Law'. *Law Critique*, Vol. 32, pp. 331-345. <https://doi.org/10.1007/s10978-021-09302-1>

51) Terzyan, A. (2024). 'Armenia in the Aftermath of the War: Between Changing Landscapes and Unchanging Problems'. *Eurasia Institutes*. Available at: https://eurasiainstitutes.org/files/file/psrp_2024_number_1.pdf

52) Trahan J. (2022). 'Contributing to Cyber Peace by Maximizing the Potential for Deterrence: Criminalization of Cyberattacks under the International Criminal Court's Rome Statute'. In: Shackelford SJ, Douzet F, Ankersen C, eds. *Cyber Peace: Charting a Path Toward a Sustainable, Stable, and Secure Cyberspace*. Cambridge University Press; 2022:131-153. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/cyber-peace/contributing-to-cyber-peace-by-maximizing-the-potential-for-deterrence/D6CB4F5110F5357FAF1C42121FC90E07>

53) Trahan, J. (2021). 'The Criminalization of Cyber-operations Under the Rome Statute'. *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 19, Issue 5, pp. 1133-1164, <https://doi.org/10.1093/jicj/mqab066>

54) Trahan, J. (2022). 'Revisiting the History of the Crime of Aggression in Light of Russia's Invasion of Ukraine'. *NYU Center for Global Affairs*. Vol: 26; Issue: 2. Available at: <https://www.asil.org/insights/volume/26/issue/2>

55) Tsilonis, V. (2024). 'The Crime of Aggression: The Birth of a Crime. In: The Jurisdiction of the International Criminal Court'. *Springer, Cham*. https://doi.org/10.1007/978-3-031-46138-5_6

56) Vardanyan, L., Kocharyan, H., *et al.* (2023). 'Digital Sovereignty in the EU: Searching for Legal Mechanisms

for Marking the Borders'. In: Ramiro Troitiño, D., Kerikmäe, T., Hamul'ák, O. (eds) Digital Development of the European Union. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-27312-4_14

57) Vardanyan, L.; Kocharyan, H. (2022). 'Critical views on the phenomenon of EU digital sovereignty through the prism of global data governance reality: main obstacles and challenges'. *European Studies – the Review of European law, Economics and Politics*, 2022, Vol. 9, No. 2, pp. 110–132. <https://doi.org/10.2478/eustu-2022-0016>

58) Volk, C. (2019). 'The Problem of Sovereignty in Globalized Times. Law', *Culture and the Humanities*, Vol .18, No. 3, pp. 716–738. <https://doi.org/10.1177/1743872119828010>

59) Werle, G. (2009). 'The Crime of Aggression Between International and Domestic Criminal Law: Criminal law between War and Peace: Justice and Cooperation in Criminal Matters in International Military Interventions'. Ed. by S. Manacorda., A. Nieto. Cuenca, 2009. p. 412.

60) Wong, M.S. (2016). 'The crime of aggression and public international law'. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/38952>

61) Дзейтова, Р.А. (2021). 'Ответственность за киберагрессию по международному уголовному праву: основание и условия наступления'. *Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 11. Право*. 2021. № 6. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/otvetstvennost-za-kiberagressiyu-po-mezhdunarodnomu-ugolovnomu-pravu-osnovanie-i-usloviya-nastupleniya>

62) Кантур, Р.А. (2018). 'Агрессия как длящееся преступление в свете принятия резолюции ICC-ASP/16/Res.5 Ассамблеей государств-участников Римского статута Международного уголовного суда'. *Международное право и международные организации / International Law and International Organizations*. № 2. С. 32-41. DOI: 10.7256/2454-0633.2018.2.25158. Available at: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=25158

Քոչարյան Հ. - իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, էլիսուցե՝ hovsep.kocharyan.28@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 21.10.2025 թ., տրվել է գրախոսության 21.10.2025 թ., երաշխավորվել է ի.գ.թ. Լ. Վարդանյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 08.04.2026 թ.: